ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології

Кафедра психології

Владика Любов Юріївна

Кваліфікаційна робота

Толерантність як характеристика особистості студента: гендерний аспект
053 «Психологія»

«Психологія»
Вказати назву освітньої програми

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Л. Ю. Владика

Науковий керівник (консультант) Острова Вікторія Дмитрівна,
кандидат психологічних наук, доцент

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП…… 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА…… 7
1.1. Поняття толерантності у вітчизняних та зарубіжних психологічних дослідженнях ……. 7
1.2. Психологічні особливості толерантної поведінки особистості та чинники її розвитку…….. 16
1.3. Специфіка міжособистісного сприйняття та прояв толерантної поведінки у студентів……..... 23
Висновки до розділу 1 …… 35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ…….. 39
2.1. Організація та методики дослідження толерантності як характеристики особистості студента…… 39
2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих емпіричних даних……... 45
Висновки до розділу 2 …….. 54
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ… 58
3.1. Програма формування та розвитку толерантності у студентів з урахуванням гендерного аспекту……..... 58
3.2. Рекомендації щодо розвитку толерантності у студентів……... 70
Висновки до розділу 3 ...…….. 73
ВИСНОВКИ …… 76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …… 80
ДОДАТКИ …… 90
ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО АКАДЕМІЧНУ ДОБРОЧЕСНІСТЬ…… 114

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві толерантність стає однією з фундаментальних соціальних цінностей, що забезпечує гармонійне співіснування та взаєморозуміння між людьми з різними світоглядами, культурними та соціальними особливостями. Толерантність, як здатність приймати інші погляди та риси, визнається необхідною для запобігання конфліктам та розвитку взаємної поваги в суспільстві.

Толерантність можна розглядати як у контексті індивідуальної психології, так і колективної суспільної свідомості. Сприйняття толерантної поведінки різними соціальними групами може варіюватися в залежності від культурних традицій, освітнього рівня та сімейного виховання. Розвиток толерантності сприяє формуванню позитивних міжособистісних стосунків, знижує рівень агресії та конфліктності, а також підтримує психологічний комфорт у суспільстві.

Актуальність дослідження толерантності полягає в необхідності формування суспільства, здатного приймати різноманітність культур, переконань та світоглядів, що є особливо важливим в умовах глобалізації та зростання міжкультурних контактів. Також було виявлено дефіцит інформації в гендерному аспекті дослідження толерантності, що зумовлює актуальність даного дослідження. Тема є аутальною, але не всі аспекти досліженні і це зумовило обрання нами теми.

Теоретичним та практичним дослідженням теми стереотипів в сучасній психологічній науці займалися зарубіжні та вітчизняні вчені. Серед зарубіжних вчених є Л. Бобо, Р. Браун, А. Дугас, М. Левін, Р. Монтоя, Е. Сміт, М. Веркутен та інші. Серед вітчизняних дослідників варто відмітити Т. Міхея, В. Пісоцького, І. Мазоху, Н. Іванову, С. Старчака, О. Угрин, О. Кузьо, О. Стрільчук, Л. Канішевську та інші.

Мета дослідження – дослідити толерантність як характеристику особистості студента з урахуванням гендерного аспекту.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати уявлення вітчизняних та зарубіжних науковців про толерантність як психологічний феномен.
2. Дослідити соціально-психологічні чиники розвитку толерантності особистості.
3. Провести емпіричне дослідження толерантності студентів в залежності від гендерного аспекту.
4. Розробити програму формування та розвитку толерантності у студентів з урахуванням гендерного аспекту.
5. Розробити рекомендації щодо розвитку толерантності у студентів.

Об'єкт дослідження – толерантність особистості як психологічний феномен.

Предмет дослідження – гендерні особливості толерантності студентів.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, моделювання та систематизація основних положень психологічної науки щодо впливу толерантності на сприйняття міжособистісної поведінки.
- емпіричні: авторська анкета «Дослідження толерантності як характеристики особистості студента: гендерний аспект», експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (С. Пеклич), Тест на емпатію для дорослих Л. Журавльова, «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна та тест критичного мислення Л. Старкі, в адаптації Є. Луценко.
- статистичні: відсотковий розподіл та кореляційний аналіз Пірсона.

База дослідження. Вибірку емпіричного дослідження склали 70 студентів вищих навчальних закладів, віком від 18 до 25 років. Чоловіків – 35, жінок – 35.

Наукова новизна одержаних результатів:

уперше:

- розроблено модель толерантності студента;

удосконалено:

- програму розвитку толерантності;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні уявлення щодо шляхів розв’язання проблеми толерантності студентів у контексті гендерного аспекту, а також про психологічні засоби корекції впливу гендерних упереджень на міжособистісні відносини у студентському середовищі.

Практичне значення дослідження. Практичне значення дослідження полягає у визначенні напрямів психологічної допомоги та розробці системи психологічних засобів профілактики та корекції рівня толерантності серед студентів з урахуванням їхнього гендерного аспекту. Матеріали дослідження можуть бути використані психологами вищих навчальних закладів для підтримки формування толерантної поведінки серед студентської молоді. Програма розвитку толерантності може бути застосована керівниками навчальних закладів та викладачами для впровадження в освітній процес, зокрема в контексті тренінгів та семінарів, спрямованих на гендерну рівність і соціальну адаптацію студентів.

Теоретичний та практичний матеріал дослідження може стати корисним у розробці та вдосконаленні курсів з «Психології міжособистісної взаємодії», «Соціальної психології», «Психології освіти», а також у проведенні лекцій та тренінгів, які сприяють формуванню толерантних переконань і зменшенню гендерних стереотипів серед студентів.

Апробація результатів дослідження.

Владика Л. Ю., Острова В. Д. Психологічні особливості толерантної поведінки особистості та чинники її розвитку. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Університет «КРОК», 2025.

Структура та обсяг курсової роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних

висновків, списку використаних джерел (82 найменувань) та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 114 сторінок, основний обсяг – 79 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 3 рисунки, 7 додатків (на 23 сторінках).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

1.1. Поняття толерантності у вітчизняних та зарубіжних психологічних дослідженнях

Поняття толерантності займає важливе місце у сучасних психологічних дослідженнях, особливо в контексті глобалізації, міжкультурного діалогу та зростаючої потреби у вирішенні конфліктів. У різних наукових школах толерантність розглядається як складний соціально-психологічний феномен, що охоплює аспекти міжособистісної взаємодії, емоційного прийняття іншого та готовності до співпраці попри розбіжності у світоглядах, цінностях чи культурах.

Зарубіжні дослідження, зокрема в працях таких авторів, як Л. Бобо, М. Гевстоне, С. Кхілко, Г. Тайфел фокусуються на психологічних механізмах, що забезпечують толерантне ставлення, а також на методах його формування в багатокультурних спільнотах. Вони підкреслюють значення когнітивної гнучкості, емпатії та критичного мислення як базових компонентів толерантної поведінки [76; 79; 80; 86].

Важливість дослідження толерантності зумовлена необхідністю протидії дискримінації, упередженням та агресії, що виникають у міжособистісній та міжгруповій взаємодії. Аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів до вивчення толерантності дозволяє глибше зрозуміти її структуру, особливості розвитку та шляхи впровадження у різні сфери суспільного життя.

Як наголошують фахівці (Р. Монтоя, М. Монтейг, М. Веркутер та ін.), поняття «толерантність» носить міждисциплінарний характер. Зокрема,

зазначений термін широко використовується у сфері психології, філософії, педагогіки, політики, культурології, етики та інших галузях знань [83; 82; 87].

С. Кхілко розділяв толерантність на два типи: комфортну та таку, що зумовлена рисами характеру. Вчений підкреслював, що толерантність як риса характеру проявляється у шанобливому ставленні людини до інших. Він також виокремлював два види толерантності за характером прояву: войовничу та пасивну [80].

Американський психолог і педагог Р. Бровн вважав толерантність одним із ключових принципів побудови суспільства. На його думку, розвиток суспільства визначається складним поєднанням колективних та індивідуальних знань, і жодне суспільство не є однорідним, адже воно завжди є гетерогенною системою. Освіта, що виховує дітей та молодь у кращих традиціях культури, формує певну модель світу. Однак, на переконання автора, освіта не завжди встигає адаптуватися до динамічних змін сучасного життя. Таким чином, толерантність, за його поглядами, є здатністю до змін і стає основним принципом сучасної освіти [77].

З точки зору Дж. Діксон, толерантність поділяється на активну і пасивну. Активна толерантність передбачає свідоме прийняття норм, цінностей та поглядів інших, незалежно від того, чи поділяє їх особистість. Пасивна толерантність, навпаки, часто є вимушеною та обумовлена страхом перед критикою, помстою чи втратою прихильності оточення [78].

Зарубіжні дослідники, такі як М. Левіне, Дж. Кампбел та інші, визначили сфери толерантності, серед них виділено [81]:

1. Гендерна толерантність. Вона полягає в усвідомленні рівності статей, відсутності дискримінації чи упередженості за гендерною ознакою. Гендерна толерантність передбачає повагу до вибору та поведінки представників іншої статі, прийняття різних гендерних ролей та протидію сексизму.

2. Вікова толерантність. Спрямована на прийняття особливостей поведінки, світогляду та фізичних можливостей, які змінюються з віком. Вона

виявляється у терпимому ставленні до літніх людей чи молоді, розумінні вікових потреб та збереженні поваги у відносинах між поколіннями.

3. Освітня толерантність. Передбачає шанобливе ставлення до людей з різним рівнем освіти. Це означає уникнення дискримінації чи зверхнього ставлення до тих, хто має нижчий освітній рівень, та повагу до думок незалежно від освітнього статусу.

4. Міжнаціональна толерантність. Вимагає уникнення перенесення негативних рис окремих представників нації на всю етнічну групу. Вона сприяє збереженню гармонійних відносин між націями та поваги до різних культурних традицій і звичаїв.

5. Расова толерантність. Спрямована на прийняття різноманіття расових характеристик. Це означає відсутність упереджень чи дискримінації за расовою ознакою, а також прагнення до взаємного розуміння та інтеграції в суспільстві.

6. Релігійна толерантність. Передбачає прийняття вірувань, догм та ритуалів представників різних релігійних конфесій. Це включає повагу до вибору віросповідання або права людини бути атеїстом.

7. Географічна толерантність. Проявляється в уникненні упередженого ставлення до мешканців певних регіонів, наприклад, жителів сільської місцевості чи мегаполісів. Вона сприяє зниженню регіональних стереотипів і дискримінації.

8. Міжкласова толерантність. Означає прийняття людей з різним матеріальним становищем без осуду чи заздрощів. Вона сприяє побудові толерантних суспільних відносин, заснованих на взаємній повазі.

9. Фізіологічна толерантність. Полягає в шанобливому ставленні до людей з особливими потребами, хворобами чи фізичними вадами. Це включає сприяння їхній соціальній інтеграції, забезпечення доступності інфраструктури та уникнення упереджень.

10. Політична толерантність. Передбачає терпиме ставлення до представників різних політичних партій, їхніх програм чи діяльності. Це

також включає визнання права на інші погляди та участь у демократичному процесі.

11. Сексуально-орієнтаційна толерантність. Включає прийняття представників сексуальних меншин, уникнення дискримінації за сексуальною орієнтацією та забезпечення рівних прав і можливостей для всіх.

12. Маргінальна толерантність. Полягає в терпимості до осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах (безпритульних, жебраків, людей із залежностями). Вона сприяє створенню умов для соціальної підтримки та реабілітації таких людей.

Найбільш точне визначення поняття «толерантність» надано у Декларації принципів толерантності, прийнятій на конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. У цьому документі толерантність трактується як повага, розуміння та прийняття багатої різноманітності культур світу, що оточує нас. Вона розглядається як форма самовираження особистості, її активна позиція, заснована на визнанні загальних прав і свобод людини [80].

У педагогіці толерантність визначається як здатність сприймати інших людей такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на цій основі. Закордонні науковці, зокрема Г. Тейфел та Дж. Торнер, характеризують толерантність як [86]:

1) основоположний принцип педагогічної взаємодії, побудований на культурі та етиці, що сприяє встановленню гармонійних відносин між людьми;

2) важливу цінність у професійній діяльності педагога-вихователя;

3) ключову якість педагога як суб’єкта педагогічного впливу;

4) здатність особистості слухати, поважати, цінувати та розуміти думки інших людей;

5) орієнтацію на відкритість, довіру та взаємоповагу в спілкуванні.

На думку М. Хевстона, толерантна особистість характеризується доброзичливим ставленням до всіх людей без винятку. Учений також виділив основні риси толерантної людини, зокрема: гнучкість мислення, емпатію,

самосвідомість, духовність і почуття гумору. Він підкреслював, що виховання толерантності має на меті формування гармонійної особистості [79].

У вітчизняній психології акцентується увага на формуванні толерантності як необхідної якості у взаєминах між представниками різних соціальних груп, особливо у вихованні дітей та молоді. Такі дослідники, як О. Артеменко, О. Басанець, О. Дубасенюк вважають, що толерантність є не лише індикатором соціальної зрілості, а й важливим фактором гармонійного розвитку суспільства [3; 5; 19].

Український учений О. Романчук досліджує гносеологічні та онтологічні основи існування толерантності в науці. На його думку, гносеологічні засади толерантності пов'язані з особливостями сучасного пізнавального процесу, характером наукових дискусій тощо. Автор вважає, що природі речей має відповідати закон майбутнього, який він визначає як фізично-метеорологічний. За його переконанням, «некласична раціональність» знайде своє відображення в науці, зокрема у вивченні соціальних феноменів, таких як толерантність. Учений наголошує на універсальному характері толерантності, стверджуючи, що поступово всі елементи універсуму складуться в єдину цілісність, навіть ті, які раніше вважалися незалежними [57].

В. Андрущенко, інший український дослідник, аналізуючи кризу класичного і модерного підходів до проблеми толерантності, робить висновок, що в сучасних умовах вона означає здатність до співіснування з усім іншим. З феноменологічної точки зору він підкреслює важливість урахування культурних світів індивідів, тобто їхнього повсякденного життя, переживань, розуміння сенсу буття та страхів, які формують їхню поведінку в суспільстві. Бистрицький вважає, що міжнаціональні та етнокультурні конфлікти, наприклад у країнах СНД після розпаду СРСР, є конфліктами різних культурних світів і способів буття людей. Для їх вирішення, на його думку, потрібні нетрадиційні підходи та сучасне осмислення сутності конфліктів, а також подальші соціально-психологічні дослідження [2].

А. Курова констатує, що у соціологічній літературі толерантність зазвичай трактується як терпимість до чужих поглядів і переконань. Вона постає як соціальна проблема, яка передбачає аналіз взаємодії між соціальними групами та прагнення до втілення толерантності в різних сферах суспільного життя. У процесі вивчення складних соціальних явищ, таких як відносини між різними групами або верствами населення, вчені досліджують можливості зменшення соціальної напруги, формування культури толерантності та пошуку ідеології, здатної об'єднати суспільство з урахуванням його різноманіття [37].

У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження О. Саннікової та О. Бабчук, присвячене діагностиці толерантності. Об'єктом дослідження було обрано малі групи, які, як довели автори, є унікальною ланкою в структурі суспільства. Вони зосереджують різноманітні соціальні відносини на різних рівнях, що дає змогу простежити глобальні тенденції у свідомості окремої особистості. Завдяки роботі вчених було створено і впроваджено нову соціометричну методику, засновану на «формуючому експерименті», що включає зворотний зв'язок і використання специфічного літературного матеріалу (казок) як засобу стимулювання рефлексії. Ця методика стала основою для подальших досліджень, зокрема у напрямку формування культури миру, толерантних установок свідомості тощо [59].

А. Скок визначає проблему толерантності у двох аспектах. З одного боку, вона полягає у виборі стратегій врегулювання конфліктів, що виникають між ціннісними орієнтаціями різних соціальних груп. З іншого боку, це узгодження моральних принципів із конкретними стратегіями поведінки суб'єктів. На думку авторки, толерантність є «золотою серединою», яка збалансовує крайнощі відносин, таких як альтруїзм і егоцентризм, та сприяє подоланню соціального егоїзму. Подальші дослідження А. Скок зосереджені на природі толерантності та соціальних умовах її формування в молодіжній свідомості [61].

Особливим видом соціальної взаємодії є міжетнічна взаємодія. Найважливіші дослідження в цій сфері належать В. Левченко, який аналізував етнічну толерантність у контексті психології. Він дійшов висновку, що позитивна групова ідентичність є ключовою передумовою поваги до інших груп, готовності до обміну ідеями та спільної діяльності. Утім, загроза позитивній груповій ідентичності може призводити до нетерпимості та етноцентризму [39].

Дослідження С. Литвинова показали, що етнічна толерантність є характерною рисою міжетнічної інтеграції, яка є однією з чотирьох форм міжетнічної взаємодії згідно з теорією акультурації Дж. Беррі. Ця форма взаємодії передбачає позитивне ставлення як до власної етнічної культури, так і до культур інших груп, з якими встановлюються контакти. Таким чином, сприйняття етнічною групою власної культури як значущої є важливою умовою формування міжетнічної толерантності [41].

Українські психологи, серед яких О. Скрипченко, В. Цибуркова, І. Снігурова та інші запропонували кілька підходів до розуміння толерантності в сучасній психологічній науці. Серед них:

1) психофізіологічний (природна толерантність сприяє адаптації та стійкості особистості);

2) інтеракційний (орієнтований на взаємодію);

3) диверсифікаційний (вказує на багатогранність і складність толерантності);

4) особистісний (відображає потребу та здатність людини бути толерантною);

5) екзистенційно-гуманістичний (акцентує на виборі індивіда);

6) соціально-психологічний та ситуаційний (визначає вміння адекватно оцінювати конкретну ситуацію) [62; 71; 63].

Загалом толерантність розглядається на трьох рівнях: психофізіологічному, індивідуально-психологічному та соціально-

психологічному. Її функції включають інформаційну, емотивну, значеннєву, регулятивну та функцію розуміння.

О. Когатько виділяє два трактування толерантності [26]:

1. Як індивідуальну властивість, що полягає у здатності зберігати саморегуляцію під впливом реальних або потенційних фрустраційних чинників.

2. Як здатність до ненасильницької поведінки у стосунках із іншими, засновану на відкритості та незалежності від дій іншої сторони.

3. Ці підходи охоплюють як індивідуально-особистісний, так і поведінковий рівні толерантності.

С. Хілько досліджувала професійну толерантність у студентів-економістів, а також теоретично обґрунтувала її поняття. Вона визначила компоненти толерантності відповідно до основних психологічних напрямів [67]:

1. Екзистенційно-гуманістичний підхід аналізує мотиваційно-ціннісний компонент, виділяючи цінність поваги до людини.

2. Когнітивний підхід розглядає когнітивний компонент як складну систему уявлень, яка впливає на зміну особистісних сценаріїв, установок, когнітивного дисонансу, соціальної перцепції та стереотипів.

3. Біхевіористичний підхід пояснює конативний компонент як систему умінь, норм і навичок, що формують поведінковий репертуар особистості.

4. Психоаналітичний підхід досліджує емоційно-вольовий компонент, який забезпечує баланс між стійкістю та адаптацією особистості, а також включає захисні механізми та копінг-стратегії.

5. Рефлексивний компонент відображає здатність до перегляду неадекватних установок та прояву соціально прийнятної поведінки.

В. Павленко описує толерантність як ціннісне ставлення людини до інших людей, що виявляється у прийнятті, визнанні та розумінні представників інших культур. Він розкриває такі аспекти: визнання полягає у здатності бачити в іншій людині носія унікальних цінностей, поглядів і

способу життя, визнаючи її право на відмінність; прийняття означає позитивне ставлення до цієї відмінності; розуміння передбачає здатність сприймати світ із точки зору іншої людини [55].

Л. Король трактує толерантність як соціальну й особистісну цінність, що виражається у свідомому прагненні особистості до доброзичливого або нейтрального ставлення до відмінностей між людьми. Вона акцентує на уникненні нетерпимості та цінуванні різноманітності у культурі, природі, релігії та стосунках між людьми. Дослідниця також наголошує на ролі педагога у формуванні толерантності, зазначаючи, що вихователь має уникати націоналізму й етноцентризму, натомість спрямовувати зусилля на розвиток терпимості, безконфліктності, поваги до культур інших народів і національної ідентичності у вихованців [32].

І. Книш звертає увагу на проблему формування толерантної особистості, підкреслюючи поширення серед школярів таких негативних явищ, як: нездатність до співпраці, відсутність емпатії, байдужість до чужого болю, розподіл учнів за соціальними чи матеріальними ознаками, а також прояви жорстокості та черствості. На думку вченого, ці фактори призводять до втрати моральних якостей і деформації поглядів школярів [25].

На основі описаних думок вчених, в подальшому, під терміном «толерантна поведінка» ми будемо розуміти як терпимість до чужих поглядів і переконань. Вона постає як соціальна проблема, яка передбачає аналіз взаємодії між соціальними групами та прагнення до втілення толерантності в різних сферах суспільного життя.

Таким чином, термін «толерантність» має міждисциплінарний характер і активно використовується у таких сферах, як педагогіка, психологія, філософія, політика, етика, культурологія тощо. Як закордонні, так і українські вчені розглядають поняття толерантності як у широкому, так і у вузькому сенсах. Проблема толерантності залишається актуальною в сучасній психологічній науці вже понад півстоліття. За цей час вітчизняні та зарубіжні психологи в межах своїх дослідницьких інтересів вивчали різноманітні

аспекти її проявів, багаторівневу структуру та складність. Особливу увагу привертає велика кількість прикладних досліджень, які аналізують зв'язок толерантності з певними особистісними характеристиками. Це підкреслює необхідність отримання більш детальних, емпірично підтверджених і теоретично обґрунтованих даних щодо толерантності в контексті індивідуально-особистісних особливостей.

1.2. Психологічні особливості толерантної поведінки особистості та чинники її розвитку

Толерантність як одна з ключових цінностей сучасного суспільства відіграє значну роль у забезпеченні гармонійних міжособистісних відносин, ефективної комунікації та соціальної інтеграції. У часи глобалізації, міжкультурного обміну та зростаючої соціальної різноманітності проблема розвитку толерантної поведінки стає надзвичайно актуальною.

У психологічній науці толерантна поведінка розглядається як здатність особистості приймати і поважати інших людей, їхні цінності, переконання та відмінності. Вона охоплює широкий спектр проявів – від прийняття індивідуальних особливостей до здатності протистояти конфліктам, стресовим ситуаціям та стереотипам [33].

О. Бабчук зазначає, що толерантна поведінка може бути охарактеризована як риса особистості, що виявляється у ситуаціях розбіжностей у поглядах, думках, оцінках, віруваннях чи поведінці, завдяки залученню механізмів терпимості, таких як витримка, самовладання та самоконтроль. У психології це явище давно є об'єктом наукового дослідження [4].

Згідно з визначенням у психологічному словнику В. Шапар, «толерантність» трактується як зниження або повна відсутність реакції на негативні фактори внаслідок зменшення чутливості до їхнього впливу [74, с. 402].

О. Скрипченко пропонує розглядати толерантну поведінку через три ключові аспекти: стійкість, терпимість і припустиме відхилення [59, с. 289]. У свою чергу, К. Орлова визначає її як інтегральну характеристику індивіда, яка відображає здатність у складних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем. Це включає відновлення психоемоційної рівноваги, успішну адаптацію, уникнення конфронтацій, а також налагодження позитивних відносин як із собою, так і з оточенням [62].

У питанні формування толерантної поведінки важливою є роль чинників, які на неї впливають, пише М. Мельничук. Це складний процес, оскільки існує безліч різних факторів, що визначають розвиток толерантності. Вона є складним ставленням до того, що відрізняється від особистих стандартів або норм поведінки. Авторка зазначає, що будь-яке толерантне ставлення включає в себе процес зважування двох мотивів: з одного боку, бажання знищити те, що здається неприязним, і з іншого – усвідомлення права людини обирати те, що вона вважає за потрібне, навіть якщо це суперечить моральним нормам [42].

Т. Кириленко підкреслює, що психологічні механізми толерантної поведінки пов’язані з кількома аспектами: усвідомленням, самопізнанням, суб’єктивною інтерпретацією, переживаннями щодо збереження чи загрози руйнування ідентичності, а також з особистісним і груповим самовизначенням через такі категорії, як «рівність–перевага», «своє–чуже», «ми–вони», а також з нормативною та ціннісною регуляцією поведінки [24].

А. Ремньова зазначає, що саме в школі, особливо в старших класах, відбувається формування особистості, пізнання власного «Я», розвиток рефлексії, усвідомлення індивідуальності та планування власного життєвого шляху. Юність – це період, який характеризується складністю та суперечливістю, коли закладаються основи ціннісного світогляду. Важливим для старшокласників є усвідомлення якостей як власних, так і оточуючих людей, що визначають взаємодію в суспільстві. У цьому віці підлітки починають усвідомлювати відмінності між собою та однолітками, що формує

розуміння своєї унікальності і розмаїття світу та відносин, що в ньому існують [56].

О. Когатько зазначає, що толерантна поведінка в психології розглядається як здатність особистості взаємодіяти з іншими людьми, зберігаючи повагу до їхніх поглядів, поведінки, релігійних переконань та культурних відмінностей. Це властивість, яка дозволяє приймати різноманітність і уникати агресії або неприязні до інших. Така поведінка виявляється у здатності людини витримувати стресові ситуації, в яких виникають розбіжності, без втрати самоконтролю або переходу до насильницьких дій [26].

Н. Губа пише, що чинники виникнення толерантної поведінки можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники включають особистісні характеристики, такі як емоційна стабільність, самопізнання, здатність до самоконтролю і емпатії. Люди, які мають високий рівень емоційного інтелекту, схильні до кращого розуміння й прийняття різних точок зору [16].

Такі особи зазвичай володіють високим рівнем самооцінки, що дозволяє їм не відчувати загрози від відмінностей з іншими людьми. Зовнішні чинники, в свою чергу, можуть включати вплив соціального оточення, освіти, культурних норм і традицій. Виховання в родині, соціальні і культурні традиції, рівень освіти – все це формує основу для розвитку толерантної поведінки. Наприклад, середовище, яке підтримує плюралізм і різноманітність, дозволяє людині краще адаптуватися до соціальних змін і виявляти більшу відкритість до інтеркультурної комунікації.

На думку М. Буковинської, толерантність часто формується під впливом особистих переживань і досвіду. Якщо людина зазнала дискримінації чи несправедливого ставлення через свою расу, національність, релігію чи інші ознаки, це може сприяти розвитку більш глибокого розуміння толерантності до інших. Тому важливою частиною розвитку толерантної

поведінки є здатність до рефлексії, коли особа аналізує власні упередження і стереотипи та прагне до їх подолання [8].

Крім того, роль відіграє колектив, у якому перебуває індивід. Якщо група цінує різноманіття і сприяє розвитку відкритості та доброзичливості, індивід частіше демонструє толерантність. Соціальна підтримка, включаючи позитивне ставлення до інклюзивності та етичних норм, створює середовище, де люди можуть вільно виражати свої погляди, не побоюючись переслідувань чи осуду.

Розглядаючи чинники формування толерантної поведінки, В. Алексюк та І. Сингаївська, зазначають, що важливим аспектом її формування є роль медіа та технологій у сучасному світі. Інтернет, соціальні мережі та нові медіа значною мірою впливають на формування соціальних уявлень, дозволяючи людям взаємодіяти з іншими культурами та точками зору. Однак це також може стати джерелом поляризації, коли інформація спотворюється або маніпулюється, що може призвести до посилення нетерпимості. Тому критичне мислення, медіаграмотність та здатність відрізняти факти від маніпуляцій є важливими інструментами у вихованні толерантності [1].

Не менш важливим фактором є соціальна підтримка та роль групи, до якої належить індивід. Люди, які оточені толерантними особами, з більшими шансами самі виявляють толерантність у своїй поведінці. Групи, що цінують різноманіття та інклюзивність, підтримують позитивну атмосферу, де кожен може висловлювати свою думку без страху осуду. Соціальні мережі та групи, які активно пропагують цінності співпраці, рівності та взаємоповаги, здатні стимулювати розвиток толерантної поведінки серед своїх членів [1].

Толерантна поведінка проявляється в позитивному ставленні до себе, що включає почуття власної гідності та вміння поважати гідність інших людей, незважаючи на їх національну, етнічну, релігійну чи соціальну приналежність та індивідуальні особливості. Вона також охоплює здатність до самопізнання і самовдосконалення, позитивне ставлення до інших людей і доброзичливість до навколишнього світу. Саме тому сім’я є основним

осередком, де закладаються принципи толерантних відносин. О. Брюховецька, пропонує починати розвиток толерантності з дошкільного віку, тренуючи витримку, у молодших класах – формуючи елементи толерантності, а в підлітковому і старшому шкільному віці – продовжуючи розвиток цієї якості [7].

М. Мельничук, провівши масштабне дослідження толерантної поведінки студентів прийшов до висновку, що толерантна поведінка людини соціально зумовлена і потребує певного стимулювання. Учений трактує «стимулювання» як процес використання конкретних стимулів на користь людини. Критерієм доцільності педагогічного стимулювання є поєднання особистісних, колективних і громадських інтересів у заохоченні студентів до здобуття знань, умінь і навичок [42].

Таким чином, стимулювання полягає в тому, щоб впливати на людину, спонукати до цільових дій і запускати внутрішні рушійні сили ззовні. Це забезпечує виникнення та здійснення бажаної поведінки, в даному випадку – толерантної поведінки студентів. Результатом стимулювання має стати формування стійкої потреби у майбутніх викладачів до терпимого, гуманного ставлення до інших людей, здатності позитивно сприймати широкий спектр особистісних варіантів «інших» та «інакших», а також уміння долати суперечності і контролювати свою поведінку.

Традиційно у психолого-педагогічній літературі основними методами стимулювання поведінки студентів є заохочення, покарання і змагання. Проте, ефективність цих методів зростає, коли вони застосовуються в поєднанні з методами формування свідомості, такими як навіювання, освічення, переконання та приклад, а також методами формування досвіду суспільної поведінки, зокрема привчання, вправляння, доручення, вимога і самовиховання.

У контексті цього дослідження вартий уваги підхід І. Сингаївської, яка виділяє такі методи [60]:

1) організація життя та діяльності виховного колективу (єдність вимог, колективне самоврядування, колективне змагання);

2) систематичне і вільне спілкування, ділова, товариська та довірлива взаємодія (обговорення, співчуття, застереження, критика тощо);

3) методи самодіяльності, такі як саморганізація духу (самоаналіз, самопізнання, самоочищення);

4) саморганізація почуттів і розуму (самовиховання, самонавчання, самооволодіння);

5) саморганізація волі і поведінки (самоконтроль, самостимуляція, самообмеження);

6) педагогічний і психологічний вплив на особистість з метою корекції її свідомості та поведінки, стимулювання і гальмування діяльності через звернення до свідомості (приклад, пояснення, переконування), звернення до почуттів (співчуття, совість) і звернення до волі та вчинків (вимога, навіювання, заохочення, покарання).

Зарубіжні вчені трактують поняття толерантної поведінки через призму різних психологічних, соціальних та культурних факторів. Толерантність часто визначається як здатність до прийняття і поваги відмінностей у людських переконаннях, поведінці, віросповіданнях і культурних практиках.

Одні з перших теоретичних розробок визначали толерантну поведінку через когнітивні процеси, пов'язані з прийняттям відмінностей і оцінкою соціальних ситуацій. Наприклад, психологи Дж. Діксон використовує поняття когнітивної гнучкості для визначення здатності людини змінювати свої переконання і поведінку у відповідь на нову інформацію або нові соціальні ситуації. Вони підкреслюють, що толерантність виникає, коли індивіди здатні відкрито оцінювати і інтегрувати різноманітні соціальні й культурні контексти [78].

У соціальній психології поняття толерантності часто асоціюється з груповими ідентичностями та міжгруповими відносинами. Р. Монтоя підкреслює, що толерантність розвивається в умовах співпраці та взаємної

підтримки між різними соціальними групами. Він зазначає, що основною умовою для формування толерантної поведінки є здатність індивідів та груп до взаєморозуміння, яке виникає через спільну діяльність та досягнення спільних цілей. Співпраця між різними групами дозволяє знижувати рівень упереджень, стереотипів та соціальних бар'єрів, що сприяє більш ефективному встановленню міжгрупових зв'язків і формуванню позитивного ставлення до «інших» [83].

Р. Монтоя також вказує на важливість інтергрупової толерантності, яка вимагає активного визнання і поваги до відмінностей у культурних, релігійних чи етнічних характеристиках інших груп. У процесі співпраці індивіди можуть розвивати більш глибоке розуміння цих відмінностей, що зменшує можливість виникнення конфліктів і дає змогу створювати середовище, де кожна група відчуває свою цінність та важливість. Цей процес може також супроводжуватись формуванням більш інклюзивної і толерантної ідентичності, що охоплює не лише свою групу, але й «інших», створюючи основу для більш гармонійних міжгрупових відносин [83].

Зарубіжні вчені займалися також і вивченням чинників формування толерантної поведінки особистості. Так, М. Левін та Дж. Кемпбел акцентують увагу на впливі культурних і політичних умов, в яких формується толерантність. В країнах, де заохочується мультикультуралізм та інклюзивність, толерантна поведінка часто є результатом політики урядів та культурних практик, спрямованих на підтримку рівних прав для всіх громадян. позитивні контакти між різними соціальними групами зменшують упередження та стимулюють толерантність. Вони підкреслюють важливість прямого спілкування, яке може змінити ставлення до інших груп, зокрема завдяки спільним цілям або проблемам [81].

Американський науковець М. Гевстон, в одній зі своїх останніх робіт («Прагнення до гідності») пояснює глибинні причини «арабської весни» прагненням до гідності. Він зазначає, що основною проблемою було питання гідності, яку кожна людина прагне відчути, але вона не може бути

справжньою, якщо не визнана іншими: «Гідність є соціальним і політичним явищем». Ще одним важливим аспектом толерантної поведінки є те, що межі та зміст толерантності не можуть визначатися односторонньо або авторитарно [79].

Вони повинні бути прийнятними для всіх учасників взаємодії, а правила толерантних відносин повинні бути взаємно погоджені. Лише таке визначення сфери толерантності, яке буде прийняте всіма сторонами, здатне зменшити нетерпимість. Суб'єкти взаємодії повинні враховувати цінності іншої сторони, коли їм необхідно спільно погоджувати правила для виявлення взаємної толерантності – чесноти, яка сприяє досягненню миру і заміні культури насильства на культуру миру.

Таким чином, толерантна поведінка формується завдяки взаємодії особистих і соціальних чинників, де важливу роль відіграють не лише внутрішні психологічні ресурси індивіда, а й навколишнє середовище, яке підтримує і сприяє розвитку цих якостей. Формування толерантної поведінки – це комплексний процес, що включає внутрішні психологічні ресурси особистості та вплив соціального середовища. Взаємодія цих факторів дозволяє особистості не лише зберігати гармонію з іншими людьми, але й сприяти розвитку відкритості, емпатії та готовності до прийняття інших, незважаючи на їх відмінності. Важливою є також роль освіти та виховання, які формують базові принципи взаємодії з людьми різних культур, релігій, національностей та соціальних груп.

1.3. Специфіка міжособистісного сприйняття та прояв толерантної поведінки у студентів

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобалізацією, культурним та соціальним різноманіттям, що створює нові виклики для міжособистісних відносин, зокрема серед молоді. Одним з основних аспектів, які впливають на ефективність взаємодії в сучасному світі, є толерантність. Толерантна поведінка стає важливим елементом розвитку соціальних

відносин, сприяючи формуванню сприятливого соціального клімату, де поважають права та свободи інших осіб, незалежно від їхньої раси, національності, статі, релігійних поглядів чи інших ознак.

М. Варій зазначає, що середовище вищої освіти є унікальним простором, де зустрічаються студенти з різних культур, соціальних груп і регіонів. Враховуючи це, розвиток толерантності серед студентів набуває особливої актуальності, оскільки саме в цей період відбувається формування світогляду, цінностей і переконань молодих людей. Специфіка сприйняття толерантності серед студентів полягає у взаємодії когнітивних, емоційних та соціальних компонентів, які впливають на їхнє ставлення до різних груп людей та визначають поведінкові прояви толерантності [9].

Одним із ключових соціальних інститутів, що сприяють формуванню толерантної особистості в сучасному суспільстві, є вищі навчальні заклади. Майбутні фахівці повинні формувати й поширювати систему цінностей та переконань, що забезпечують єдність суспільства, сприяють взаємному адаптуванню людей і створюють умови для розвитку громадянського суспільства.

Студентський вік є періодом інтенсивної активності, пише О. Волошина, формування професійної самосвідомості, осмислення сенсу життя та прагнення до самовираження. У цей час посилюється самостійність, визначення свого місця в новому соціумі, прийняття відповідальних рішень, а також формуються цілісні орієнтації особистості й духовний розвиток. Виявляючи свою позицію, студенти активно долучаються до різних організацій і спільнот, таким чином здійснюючи соціокультурну комунікацію. У сучасному світі, який пронизаний численними міжкультурними контактами, неможливо повністю уникнути взаємодії з різними культурними традиціями. Міжкультурність включає взаємодію з представниками різних національностей. Проте досі залишається не до кінця вивченим вплив різних умов на розвиток етнічної ідентичності, а також зміни її когнітивних і

емоційних аспектів під час короткострокових і тривалих міжкультурних взаємодій у монокультурному середовищі [12].

За О. Дубасенюк, толерантність як особистісна риса не є вродженою і потребує свідомого виховання. У зв'язку з важливістю цієї проблеми, необхідно сформувати у майбутніх фахівців відчуття поваги, прийняття й адекватного розуміння культурного різноманіття світу, різних форм самовираження та індивідуальності. Це включає терпиме ставлення до представників різних національностей, рас, статі, віку, релігії, мови та інших ознак [19].

Сучасні навчальні заклади не лише готують майбутніх професіоналів, а й навчають їх брати на себе відповідальність за свої вчинки та будувати здорові стосунки. Вкрай важливим є формування у студентів духовних, культурних і моральних цінностей у контексті національної та загальнолюдської етики. Основною метою є прищеплення студентській молоді ставлення до толерантності як важливої цінності. Враховуючи прояви нетерпимості, расизму, дискримінації та соціальної ізоляції в сучасному світі, важливо знаходити шляхи до мирного співіснування в умовах полікультурного середовища.

Толерантні стосунки серед студентів, що навчаються в одній спільноті, є важливим елементом формування громадянського суспільства. Окрім професійних навичок, студенти також набувають соціальних навичок і засвоюють норми і правила, які необхідні для толерантної поведінки в різних соціальних і професійних контекстах [54].

З одного боку, освіта має сприяти розвитку індивідуальності, а з іншого – формувати особистість, здатну до співіснування з іншими, виховуючи гуманні цінності. Виховання толерантності у майбутніх фахівців є важливим етапом підготовки тих, хто буде впливати на долю не тільки нашої країни, а й всього світу.

Толерантність має бути присутня в усіх сферах діяльності студентів, як зазначають Л. Коломієць та Г. Шульга Освіта є соціальним інститутом, де

може формуватися толерантне мислення і поведінка студентів. Це відбувається через систему виховної роботи, зміст освіти, програми, підручники та методи навчання, які сприяють розвитку навичок толерантної взаємодії [30].

Толерантне навчальне середовище також сприяє об'єднанню педагогів, які не приймають агресію в освітніх установах. Професійне педагогічне спілкування виявляється в здатності використовувати знання на практиці, ефективно вирішувати педагогічні завдання, дотримуватись норм поведінки, готовності до співпраці з учнями, батьками та колегами, а також в емоційній чуйності і здатності до співпереживання в конфліктних ситуаціях.

Етичне значення толерантності полягає не лише в її трактуванні як терпимості, а й у глибокій пошані до свободи іншої людини. Це розуміння толерантності дозволяє виховати гуманну людину й фахівця, здатного успішно інтегруватися у соціально-політичні відносини суспільства.

Ми також підтримуємо думку М. Мельничук, що при формуванні толерантності серед студентської молоді необхідно враховувати такі соціальні, демографічні та етнічні процеси [42]:

1) значне збільшення кількості мігрантів, як із близького, так і з далекого зарубіжжя, зокрема студентів-іноземців;

2) поява студентів-вимушених переселенців;

3) зміни в соціальній структурі українського суспільства, змішування різних етнічних і вікових груп, триваюче соціальне розшарування населення, маргіналізація студентської верстви;

4) зростання етноцентричних настроїв у студентському середовищі, що проявляються в діяльності численних національних студентських організацій, висуванні вимог від різних національних груп та взаємних претензіях серед представників етнічних спільнот.

Аналіз літератури дозволив визначити, що для студентів толерантність є однією з основних компетенцій у міжособистісних взаєминах. Це здатність приймати інших такими, якими вони є, поважати їх рівність, відмовлятися від

домінування і насильства, а також вміння жити і конструктивно взаємодіяти у складному світі, досягати згоди [12; 18; 22; 49; 58].

Ми визначаємо «толерантність студентів вищих навчальних закладів» як складну, багаторівневу та багатокомпонентну рису, яка включає ціннісно-усвідомлену психічну інтерактивність. Це виявляється в рефлексивності студентів (здатність усвідомлювати свою особистість і проявляти повагу), їхній соціальній перцепції (визнання і прийняття інших людей), що можливе лише за умови розвитку емоційної чуйності (емпатії), самоконтролю та емоційної стійкості. Ці якості є основою продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, співпраці та конструктивного діалогу, а також є важливими складовими професійної діяльності та активної життєвої позиції майбутнього фахівця.

Виховання є найбільш ефективним засобом попередження негативних установок щодо людей, що відрізняються від нас. Формування толерантності є важливим завданням освіти та є однією з необхідних умов для успішної професійної підготовки майбутнього спеціаліста.

У теорії та практиці педагогіки XX століття та сучасності ідеї толерантності втілюються в рамках педагогіки співпраці, педагогічної підтримки, діалогічного спілкування та створення ситуацій успіху. Наукові дослідження в цій сфері тісно пов'язані з іменем І. Сорока, яка є автором педагогіки толерантності, що пропагує ідею виховання молоді на засадах прихильності, миролюбства, співпраці та поваги до прав і свобод інших людей. Важливим аспектом цієї педагогіки є відмова від насильницьких методів вирішення конфліктів особистісних, міжособистісних, міжетнічних та інших, а також формування вмінь долати ці конфлікти. Окрему увагу приділено організації підготовки та перепідготовки педагогічних працівників [64].

Значний внесок у розвиток педагогіки толерантності зробила І. Сингаївська, яка визначила умови для її виховання та формування позиції ненасильства, зокрема через прийняття власної особистості, поведінки в

складних педагогічних ситуаціях, усвідомлення власного егоцентризму та розвиток асертивності. Цей гнучкий внутрішній механізм сприяє цінності іншої людини, її прийняттю та розумінню незалежно від особистих поглядів [60].

Погляди І. Бондаренко на толерантність як складний багатогранний феномен з акцентом на особистісний підхід дозволяють більш глибоко зрозуміти сутність толерантності в контексті міжособистісних відносин. Його погляд на толерантність не як автоматичний результат впливів, а як свідомий вибір, що базується на відповідальності та активності людини, підкреслює важливість розвитку ефективних та конструктивних взаємодій через діалог [6].

Міжособистісна толерантність, згідно з цим підходом, є важливим аспектом, оскільки вимагає не тільки розуміння та прийняття інших, але й готовності до взаємодії, взаєморозуміння і конструктивного спілкування. Це може бути корисним орієнтиром для виховання студентів, оскільки він сприяє розвитку не тільки соціальних навичок, але й відповідальності в їх поведінці у соціумі.

З гуманістичної точки зору високий рівень розвитку толерантності пов'язаний з усвідомленим ціннісним ставленням до людини та відповідальністю за інших. Таким чином, толерантність є цінністю та активною життєвою позицією, що реалізується в конкретних ситуаціях, визначаючи її сенс. На думку І. Сингаївької, міжособистісна толерантність є свідомим вибором і важливим чинником формування особистої позиції. Згідно з гуманістичним підходом, толерантність передбачає усвідомлений і відповідальний вибір «ціннісного ставлення до життя», яке завжди є активним. Це не заперечення власних переконань, а готовність до діалогу [60].

О. Скрипченко трактує толерантність як гуманістичну цінність, що включає рівноправність та взаємоповагу, підкреслюючи, що пасивна толерантність веде до байдужості та неможливості досягти взаєморозуміння,

тоді як активна передбачає критичний діалог. Толерантність визначається наявністю суб'єкта, здатного до її прояву. По-перше, така особа повинна мати сформовану установку на добровільний індивідуальний вибір, що не нав'язується, а здобувається в процесі виховання та через життєвий досвід. По-друге, вона повинна демонструвати активну позицію, що включає самообмеження та готовність до сприйняття різноманітності в конфліктних ситуаціях [62].

Гуманістичний підхід заснований на активному ставленні людини до свого життя та взаємодії з іншими, що сприяє розвитку гуманістичних взаємин і ефективній адаптації до соціального середовища. В. Золотухін зазначає, що суб'єктом толерантності може бути особистість, здатна до саморефлексії та готова сприймати різноманітність життя.

Ключовим у вихованні толерантності у студентів технічних вишів є особистісно орієнтований підхід, який детально досліджував О. Канюк. Такий підхід передбачає, що педагог має зосереджувати свою увагу на цілісному розвитку особистості студента, приділяючи увагу не тільки розвитку його інтелекту і почуття відповідальності, а й духовно-моральній сфері [23].

Основною метою особистісно орієнтованого навчання і виховання є створення умов для всебічного розвитку таких якостей особистості, як здатність до вибору, вміння рефлексувати і оцінювати своє життя, визначення його сенсу, творчість, формування образу «Я», відповідальність (згідно з принципом «Якщо не я, то хто?!»), автономність особистості, яка з часом все більше звільняється від зовнішніх впливів. Організація цього процесу передбачає діяльність педагога, яка може бути сформульована за принципом М. Монтессорі: «допоможи мені зробити це самому».

Згідно з О. Когатько, важливо активно розвивати процес адаптації майбутніх фахівців до толерантної культури через освіту. Особливими характеристиками педагогічних технологій у процесі полікультурної освіти є співпраця, діалог, діяльнісно-творчий підхід, орієнтація на підтримку і захист

індивідуального розвитку, створення вільного та безпечного простору для прийняття самостійних рішень, а також різноманітність методів, форм і засобів для творчого самовираження особистості в контексті її культурної ідентичності. На жаль, цей широкий спектр учбово-виховних операцій в освітньо-виховному процесі більшості вищих навчальних закладів України залишається ще недосяжною метою [26].

Сьогодні в освітніх закладах не лише готують майбутніх фахівців, але й навчають їх відповідальності за свої вчинки та вмінню будувати гармонійні взаємини, пише В. Павленко. Особливо важливим є формування у студентів духовних, культурних і моральних цінностей як на національному, так і на загальнолюдському рівні. Основною метою є виховання у студентів ставлення до толерантності як до важливої цінності.

Зважаючи на прояви нетерпимості, жорстокості, расизму, дискримінації та соціальної ізоляції в сучасному світі, необхідно шукати шляхи мирного та толерантного співіснування в умовах полікультурного середовища. Толерантні взаємини серед студентів, які навчаються разом, є важливою складовою процесу формування громадянського суспільства. Отримуючи навички професійного і соціального спілкування, студенти засвоюють і закріплюють норми та правила, прийняті в їхньому професійному середовищі, тим самим оволодіваючи основами толерантної поведінки [53].

Освіта повинна, з одного боку, розвивати індивідуальність людини, а з іншого – виховувати її здатність до співіснування з іншими, сприяючи формуванню гуманних цінностей. Адже виховання толерантності у майбутніх фахівців, які після завершення навчання будуть творити долю не лише своєї країни, а й всього світу, є важливим фактором для забезпечення майбутнього людства.

На думку О. Волошиної, толерантність є ефективною, коли вона охоплює всі сфери та види діяльності студентів. Освіта виступає соціальним інститутом, в рамках якого можна формувати толерантну свідомість і поведінку студентів як через систему виховної роботи, так і через зміст

навчання, використовуючи програми, підручники та різноманітні форми організації навчального процесу, що сприяють розвитку практичних навичок толерантної взаємодії [12].

Толерантна освіта також сприяє об'єднанню педагогів, які не терплять агресії в навчальних закладах. Професіоналізм педагогічного спілкування полягає в умінні використовувати знання на практиці, вирішувати педагогічні завдання, формувати норми поведінки, бути готовими до співпраці з учнями, батьками та колегами, а також виявляти емоційну чуйність, здатність до співпереживання та високий рівень емоційної стабільності, педагогічної толерантності в конфліктних ситуаціях. Толерантний викладач – це педагог, який активно працює на розвиток толерантності. Він відіграє важливу роль у формуванні студентської толерантності в освітньому закладі, адже лише толерантна особистість може виховувати та передавати толерантні цінності іншим [12].

З нашої точки зору, особлива увага повинна бути приділена питанням формування психологічної готовності студентів до толерантного спілкування, яке є комплексним проявом усіх аспектів особистості. Психологічна готовність до міжетнічного толерантного спілкування є важливою складовою особистісного розвитку. Аналіз вітчизняних і міжнародних психологічних досліджень свідчить, що вивчення міжкультурних відносин, включаючи зміни в особистості під час міжкультурної взаємодії, безпосередньо пов'язане з вивченням етнічних стереотипів, які мають значний вплив на регулювання взаємодії між різними расами, етносами та етнічними групами.

За М. Левіне, однією з найбільш значущих ролей у формуванні толерантності відіграє соціальний інститут освіти. Вищий навчальний заклад є важливим соціальним середовищем для виховання особистості, формування громадянської свідомості, політичної культури та міжетнічних установок, а також для організації толерантної взаємодії між студентами різних національностей. Привити культуру толерантності іншими способами, окрім освіти та виховання, виявляється значно складнішим [81].

Для досягнення високого рівня міжетнічної толерантності серед студентів вищих навчальних закладів важливо організовувати масові культурні заходи, спрямовані на розширення етнокомпетенцій студентів різних національностей. Адже етнічне нерозуміння часто виникає через невігластво, недостатню компетентність та відсутність знань про культуру інших народів.

Ключовим елементом формування міжетнічної толерантності є відображення рис толерантної особистості в поведінці всіх учасників освітнього процесу, зокрема викладачів. Важливо, щоб викладачі не здійснювали дискримінації і підтримували позитивну взаємодію зі студентами різних національностей. Для цього вищі навчальні заклади повинні забезпечити працівників необхідними професійними компетенціями, щоб вони могли сприяти розвитку позитивного міжкультурного діалогу, проводити спеціальні курси та семінари, орієнтовані на виховання толерантності. Такі лекції сприятимуть усуненню нерозуміння і невігластва в університетському середовищі [77].

Навчально-методичний комплекс цих курсів повинен включати просвітницькі заняття з формування етнокомпетенцій у студентів, розвитку уявлень про етнічні стереотипи, їх виявлення та усвідомлення на особистісному рівні кожного студента. Крім того, важливо навчати навичкам розпізнавання проявів етнічних стереотипів, етноцентризму та дискримінації за етнічною ознакою, а також розвивати навички ефективної взаємодії з представниками різних етнокультурних спільнот. Результатом таких курсів має бути усвідомлення важливості етнічної толерантності для забезпечення соціальної стабільності та збереження цілісності особистісної ідентичності.

Дослідження Дж. Діксон показують, що важливими факторами для розвитку моделі толерантності є самосвідомість, емоційна зрілість і здатність до співпереживання. Вчені виявили, що студенти з більш високим рівнем емоційного інтелекту та соціальної адаптації більш схильні до толерантного ставлення до людей з різних культур і національностей [78].

Українські дослідження Л. Король показують, що ефективними способами формування моделі толерантності серед студентів є включення елементів міжкультурної освіти в навчальні програми, організація культурних та освітніх заходів, що сприяють розвитку етнокомпетенцій. Такі програми допомагають знижувати рівень етнічних стереотипів і упереджень серед молоді. Важливим аспектом є вплив соціальних і культурних умов на розвиток толерантності. Дослідження виявили, що студенти, які перебувають у різноманітних культурних середовищах (зокрема, в міжнародних студентських обмінах або культурних проектах), демонструють більш високий рівень толерантності та відкритості до інших культур [33].

Дослідження українських вчених, таки як О. Грива, О. Канюк, Е. Койкова також фокусуються на вивченні етнічних стереотипів, які можуть бути перешкодою для розвитку толерантності. Вони виявили, що чим більше студенти знайомляться з культурами інших народів, тим меншою є ймовірність виникнення стереотипів або упереджень щодо представників інших національностей. Студенти часто можуть проявляти етноцентризм, тобто схильність оцінювати інші культури через призму власної. Українські вчені зазначають, що це явище може бути подолано через освітні програми, спрямовані на розвиток критичного мислення та здатності до саморефлексії [14; 23; 27].

Виходячи з вивченого вітчизняного і зарубіжного досвіду представимо модель толерантного студента (що володіє високим рівнем толерантності в ситуаціях групової і міжособистісної взаємодії) (табл. 1.1).

Е. Сміт довгий час досліджував питання гендерної толерантності. За автором, гендерна толерантність – це активна життєва позиція особистості, що виявляється у визнанні рівного правового та морального статусу представників обох статей, а також у прийнятті різноманітних форм гендерної поведінки. Вона передбачає розуміюче, приймаюче ставлення до представників як своєї, так і протилежної статі, визнає різні типи гендерної ідентичності та підтримує ідеї гендерної рівності в суспільстві [85].

Таблиця 1.1

Критерії моделі толерантності студента

Критерії	Показники
Стійкість особистості	Сформованість соціально-моральних мотивів поведінки в процесі взаємодії з людьми інших спільнот
Емоційна стабільність	Доброзичливість, ввічливість, терпіння, соціальна відповідальність, самостійність, соціальна релаксація
Емпатія	Адекватне уявлення про внутрішній світ іншої людини, високий рівень співпереживання, чемність, екстравертність, здатність до рефлексії
Дивергентність мислення	Орієнтація на пошук декількох варіантів вирішення проблеми, відсутність забобонів, стереотипів, гнучкість і критичність мислення
Мобільність поведінки	Здатність до швидкої зміни стратегії з урахуванням обставин, відсутність напруженості в поведінці, тривожності, комунікабельність, вміння знаходити вихід із ситуацій
Соціальна активність	Готовність до взаємодії в різних ситуаціях з метою побудови конструктивних відносин
Соціальна самоідентифікація	Соціальна адаптованість, креативність, соціальний оптимізм, ініціативність
Знання самого себе	Усвідомлення своїх переваг і недоліків, здатність до самокритики, прагнення до саморозвитку
Захищеність	Відчуття безпеки, не прагне захищатися від інших людей
Відповідальність	Не перекладає відповідальність, завжди готовий відповісти за свої вчинки
Потреба у визначеності	Бачить світ у всій його різноманітності
Орієнтація на себе або інших	Орієнтований на себе в роботі, творчому процесі, схильний звинувачувати себе в проблемних ситуаціях, прагне до особистої незалежності
Здатність до емпатії	Здатність до співпереживання, соціальної чутливості, вміння формулювати вірні судження про інших

Гендерна толерантність може проявлятися як у сфері соціальних відносин, зокрема у педагогічному процесі, так і в соціальній поведінці – у взаємодії учнів між собою. Наявність сформованої гендерної толерантності сприяє конструктивній комунікації та взаємоповазі. Натомість її відсутність або недостатній рівень може призводити до проявів гендерної

інтолерантності, що виявляється у формах сексизму та гендерно зумовленого насильства.

Дотримання принципів гендерної толерантності забезпечує рівні можливості для особистісної реалізації кожного індивіда відповідно до його статевої ідентичності, дає змогу долати традиційні стереотипи у міжстатевих стосунках і формувати партнерські взаємини на засадах рівності та взаємоповаги.

Таким чином, толерантність є важливою умовою для об'єднання людей з різними віруваннями, поглядами, культурними традиціями та політичними переконаннями. Її можна сформувати через відповідну педагогічну взаємодію. Процес формування толерантності у студентів вищих навчальних закладів України потребує подальших досліджень. Сьогодні актуальним є визначення та ретельне вивчення шляхів, методів і прийомів розвитку толерантності серед молоді. Якщо студенти будуть прагнути до вічних цінностей – любові, щиросердя, доброзичливості та духовності, то це створить умови для надійного майбутнього. Толерантна освіта є основою для побудови мирних взаємин у суспільстві.

Висновки до розділу 1

Термін «толерантність» має міждисциплінарний характер і активно використовується у різних сферах науки, таких як педагогіка, психологія, філософія, політика, етика, культурологія та інші. Його багатогранність обумовлюється як широтою застосування, так і специфікою кожної з цих сфер. У філософії толерантність розуміється як етичний принцип, який регламентує взаємовідносини між людьми на засадах взаємної поваги та відмови від нав'язування власних переконань. Політика часто звертається до концепції толерантності у контексті демократичних цінностей, забезпечення рівних прав і свобод громадян, незалежно від їхньої національності, раси, релігійної приналежності чи політичних поглядів. В етиці толерантність розглядається як моральна чеснота, яка передбачає терпимість до інших,

прийняття їхньої свободи вибору та відповідальність за власну поведінку. У культурології це поняття пов’язується з діалогом культур, прийняттям культурного розмаїття та прагненням до мирного співіснування.

У психології це поняття набуває значення якості особистості, що виявляється у здатності людини розуміти, сприймати й поважати інших, незалежно від відмінностей у їхніх поглядах, культурних традиціях або стилі життя. У педагогіці толерантність розглядається як здатність і готовність до прийняття різноманітності учасників освітнього процесу, їхніх поглядів, способів навчання та виховання.

На основі описаних думок вчених, в подальшому, під терміном «толерантність» ми будемо розуміти як терпимість до чужих поглядів і переконань. Вона постає як соціальна проблема, яка передбачає аналіз взаємодії між соціальними групами та прагнення до втілення толерантності в різних сферах суспільного життя.

Як зарубіжні, так і українські вчені аналізують поняття толерантності як у широкому, так і у вузькому сенсах. У широкому сенсі толерантність розглядається як основоположний принцип гуманістичного суспільства, що базується на визнанні права кожної людини на самовираження, збереження своєї ідентичності та свободу вибору. Це глобальне поняття передбачає терпимість до всіх форм і проявів різноманітності у суспільстві, забезпечуючи таким чином стабільність і мир у світі.

У вузькому сенсі толерантність інтерпретується в контексті конкретних соціальних, культурних або міжособистісних відносин, де вона проявляється у готовності приймати особливості інших людей, їхні звички, погляди та стиль життя, навіть якщо вони суперечать власним переконанням. Таким чином, термін «толерантність» є багатовимірним і відіграє важливу роль у формуванні гуманного, відкритого й демократичного суспільства.

Толерантна поведінка формується завдяки взаємодії особистісних і соціальних чинників, де важливу роль відіграють не лише внутрішні психологічні ресурси індивіда, а й навколишнє середовище, яке підтримує і

сприяє розвитку цих якостей. Внутрішні чинники, такі як емоційний інтелект, самоконтроль, саморегуляція та здатність до рефлексії, забезпечують здатність особистості впоратися з розбіжностями у поглядах чи поведінці інших, не вдаючись до конфліктів або насильства. Важливими є також такі психологічні якості, як емпатія, відкритість до нових ідей і готовність до самовдосконалення. Чим більший рівень самосвідомості та самоприйняття, тим легше людині приймати інших з їхніми відмінностями та стереотипами.

Зовнішні чинники також грають не менш важливу роль у формуванні толерантної поведінки. Наприклад, культурне та соціальне середовище, у якому виростає індивід, має величезний вплив на його сприйняття інших. Якщо людина живе в суспільстві, де панують принципи рівності, поваги до різноманіття та інклюзивності, вона зазвичай розвиває більш високий рівень толерантності. Таке середовище формує переконання, що відмінності між людьми – це не загроза, а можливість для збагачення досвіду і розвитку. Це стосується як сім'ї, так і освітніх установ, робочих колективів і громадських організацій. У школах, наприклад, програми, спрямовані на розвиток міжкультурної компетентності, вивчення історії різних народів та релігій, часто сприяють усвідомленню важливості поваги до інших.

Толерантність є важливою складовою соціальної адаптації студентів, оскільки в умовах університетського середовища вони стикаються з різноманітними культурами, світоглядами та соціальними групами. Відповідно, специфіка сприйняття і прояву толерантної поведінки у студентів виявляється в їх здатності до прийняття та поваги до різноманітності, розумінні цінностей рівності та справедливості. Проте цей процес не є автоматичним і потребує активного формування через освітні програми, тренінги та активності, що сприяють розвитку емпатії, відкритості та готовності до взаємодії з людьми, що відрізняються за етнічною, культурною чи релігійною приналежністю.

Важливою умовою для формування толерантності є створення інклюзивного середовища, де студенти можуть вільно взаємодіяти,

обмінюватися досвідом, відкрито висловлювати свої думки та навчатися поважати відмінності у світогляді, культурі, традиціях і переконаннях. Таке середовище сприяє розвитку емпатії, соціальної відповідальності та взаєморозуміння, що є основою для гармонійного співіснування в сучасному суспільстві. Інклюзивне навчальне середовище також допомагає усунути бар'єри у спілкуванні, сприяє активному залученню всіх студентів до освітнього процесу та формує толерантне ставлення до різноманітності, що є важливим чинником у підготовці майбутніх фахівців до життя у багатокультурному світі.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ

2.1. Організація та методики дослідження толерантності як характеристики особистості студента

Вибірку емпіричного дослідження склали 70 студентів вищих навчальних закладів, віком від 18 до 25 років. Середній вік чоловіків складає 23 роки, жінок – 21 рік. Чоловіків – 35, жінок – 35.

Статистична обробка даних проводилася за допомогою програм математичної статистики: кореляційний аналіз Пірсона.

Емпіричне дослідження впливу психотипових особливостей на прояви толерантності в студентському середовищі з урахуванням гендерного чинника здійснювалося у три послідовні етапи: підготовчий, основний (емпіричний) та аналітико-інтерпретаційний.

І етап – підготовчий.

На цьому етапі було визначено мету, об’єкт, предмет і завдання дослідження, а також організовано вибірку респондентів. До участі залучено студентів різних факультетів, які відповідали визначеним критеріям відбору (вік, статус студента, добровільна згода на участь).

Було забезпечено етичні умови проведення дослідження – добровільність участі, анонімність відповідей, конфіденційність отриманої інформації.

Також проведено підбір та теоретичне обґрунтування психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення рівня толерантності, емпатії, емоційної чутливості та критичного мислення особистості.

ІІ етап – Основний (емпіричний)

На цьому етапі здійснювалося безпосереднє збирання емпіричних даних шляхом проведення опитувань і тестування студентів. Респондентам пропонувалися стандартизовані методики, спрямовані на вивчення особистісних особливостей та соціально-психологічних чинників формування толерантності.

Зокрема, використовувалися такі інструменти:

Авторська анкета Л. Ю. Владики «Дослідження толерантності як характеристики особистості студента: гендерний аспект» – для визначення рівня самосприйняття толерантності, гендерної чутливості та факторів формування толерантності;

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (С. Пеклич) – для оцінки ставлення до представників різних соціальних, етнічних і релігійних груп;

Тест на емпатію для дорослих (Л. Журавльова) – для визначення рівня емоційної та когнітивної емпатії, здатності до співпереживання;

Методика «Рівень емоційного відгуку» (А. Меграбян, Н. Епштейн) – для оцінки інтенсивності емоційних реакцій та рівня саморегуляції;

Тест критичного мислення (Л. Старкі в адаптації Є. Луценко) – для вимірювання здатності до аналізу, оцінки інформації та формування обґрунтованих суджень.

Під час дослідження дотримувалися етичних норм психологічного тестування, респонденти отримували короткий інструктаж і мали змогу відмовитися від участі на будь-якому етапі.

III етап – аналітико-інтерпретаційний.

На завершальному етапі проведено опрацювання та аналіз отриманих результатів. Первинні дані були систематизовані та введені до статистичної програми для подальшого кількісного й якісного аналізу.

Здійснено статистичну обробку показників, перевірено кореляційні зв’язки між виявленими характеристиками, проаналізовано особливості проявів толерантності залежно від психотипових властивостей та гендерних чинників.

На основі проведеного аналізу було здійснено інтерпретацію отриманих результатів, сформульовано висновки та узагальнення, які відображають закономірності прояву толерантності у студентському середовищі.

З метою більш ширшого огляду представлених методик, опишемо їх більш детально.

Авторська анкета Владики Л. «Дослідження толерантності як характеристики особистості студента: гендерний аспект».

Мета дослідження: виявлення рівня толерантності студентів у контексті гендерного аспекту, а також з'ясування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на формування толерантної поведінки.

Анкета є анонімною, а результати дослідження використовуються виключно в узагальненому вигляді.

Структура анкети передбачає загальний блок соціально-демографічних питань (вік, стать, факультет / спеціальність, курс навчання) та п'ять основних запитань, спрямованих на виявлення як особистісних, так і зовнішніх чинників формування толерантності. Перше питання дозволяє респонденту оцінити власний рівень толерантності. Друге – спрямоване на вивчення впливу гендерної приналежності на ставлення до студента в навчальному середовищі. Третє питання з'ясовує, які особистісні чинники, на думку студента, найбільше впливають на розвиток толерантності (виховання в родині, освіта, особистий життєвий досвід, релігійні переконання, гендер тощо).

Четверте питання досліджує вплив соціального оточення – друзів, знайомих, навчального колективу – на рівень толерантності, а п'яте дозволяє виявити джерела інформаційного впливу, які формують уявлення про толерантність: соціальні мережі, засоби масової інформації, освітнє середовище, культура і мистецтво, досвід подорожей або міжкультурного спілкування.

Таким чином, анкета дає змогу комплексно дослідити рівень толерантності студентів, враховуючи як внутрішні (особистісні), так і зовнішні (соціальні та інформаційні) чинники, а також вивчити гендерну специфіку прояву толерантної поведінки в студентському середовищі.

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (С. Пеклич).

У дослідженні було використано експрес-опитувальник «Індекс толерантності», розроблений С. Пеклич, який є діагностичним інструментом для визначення загального рівня толерантності особистості. Методика складається з 22 тверджень, до кожного з яких респондент має висловити своє ставлення за шкалою: «так», «іноді», «ні». Твердження охоплюють різні аспекти прояву толерантності, зокрема ставлення до представників інших національностей, релігій, соціальних груп, а також готовність до прийняття інакшості, здатність до емпатії та співпраці.

Опитувальник має на меті швидко і ефективно виявити, наскільки особистість демонструє толерантну поведінку в міжособистісних стосунках. Методика дозволяє оцінити загальний індекс толерантності, який розраховується шляхом підрахунку балів відповідно до ключа. Залежно від набраної кількості балів визначається рівень толерантності: високий, середній або низький. Високий рівень свідчить про доброзичливе ставлення до інших, відкритість, відсутність упереджень; середній – про наявність суперечливих установок, певної вибірковості у ставленні до людей; низький – про схильність до категоричності, нетерпимість, упереджене ставлення.

Методика є зручною для використання в масових соціально-психологічних дослідженнях завдяки своїй простоті, швидкості заповнення та можливості кількісної обробки результатів. Отримані дані можна використовувати для подальшого аналізу особливостей формування толерантності в різних соціальних та вікових групах, а також для розробки профілактичних і корекційних програм із формування толерантної поведінки [48, с. 114].

Тест на емпатію для дорослих Л. Журавльова.

Методика спрямована на виявлення загального рівня емпатичних здібностей дорослої особистості, зокрема здатності до емоційного співпереживання, розуміння почуттів інших людей, а також на готовність до емпатичної поведінки в міжособистісному спілкуванні.

Опитувальник складається з ряду тверджень, на які респонденти відповідають, вказуючи ступінь згоди або незгоди з кожним висловлюванням. Усі твердження об'єднані в окремі шкали, що дозволяють оцінити різні аспекти емпатії, зокрема: емоційне співпереживання, когнітивне розуміння емоцій, інтуїтивне сприйняття стану іншого та альтруїстичну налаштованість.

Результати тесту дозволяють визначити загальний емпатичний рівень за кількісною шкалою: високий, середній або низький. Високий рівень емпатії свідчить про виражену здатність до розуміння і співпереживання емоційних станів інших людей, що сприяє ефективній комунікації, конструктивному розв'язанню конфліктів і соціальній адаптації. Середній рівень вказує на помірні емпатичні якості, які можуть варіюватися залежно від ситуації. Низький рівень демонструє труднощі у встановленні емоційного контакту, що може ускладнювати соціальні взаємодії.

Методика є доступною для використання у психологічній практиці, зокрема в дослідженнях міжособистісних стосунків, адаптаційних процесів, а також при розробці корекційно-розвивальних програм для підвищення рівня емпатії. Тест Журавльової має хорошу психометричну надійність і є валідним інструментом для вимірювання емпатичних характеристик у дорослому віці [22, с. 18].

Методика «Рівень емоційного відгуку» за А. Меграбяном і Н. Епштейном.

У дослідженні для вивчення здатності до емоційного відгуку була використана методика А. Меграбяна і Н. Епштейна «Рівень емоційного відгуку». Ця методика є одним із ефективних інструментів для діагностики емоційної чутливості особистості та її схильності до емоційного включення в

переживання інших людей. Вона дозволяє оцінити, наскільки індивід відкритий до емоційних впливів та здатний до співпереживання.

Опитувальник складається з 33 тверджень, які описують різні емоційні реакції на життєві ситуації, поведінку людей та соціальні події. Респонденту пропонується оцінити, наскільки кожне твердження відповідає його власному досвіду, використовуючи п’ятибальну шкалу: від «повністю не згоден» до «повністю згоден». Усі твердження згруповані в блоки, які дозволяють виявити як позитивний, так і негативний емоційний відгук.

Обробка результатів передбачає підрахунок загального балу, за яким визначається рівень емоційного відгуку: високий, середній або низький. Високий рівень емоційного відгуку вказує на глибоку емоційну чутливість, здатність до емпатії, емоційну включеність у переживання інших людей. Середній рівень свідчить про достатню емоційну відкритість, яка проявляється вибірково. Низький рівень емоційного відгуку демонструє емоційну відстороненість, байдужість або труднощі у встановленні глибоких емоційних контактів.

Методика Меграбяна і Епштейна широко використовується в психологічних дослідженнях міжособистісної взаємодії, соціальної адаптації, а також у сфері психодіагностики для визначення якостей, пов’язаних з емпатією, емоційною інтелігентністю та соціальною компетентністю. Її діагностична цінність полягає у можливості комплексного аналізу емоційного реагування особистості в різних соціальних ситуаціях [35, с. 59].

Тест критичного мислення Л. Старкі, в адаптації Є. Луценко.

Методика дозволяє визначити рівень розвитку основних компонентів критичного мислення: аргументованості суджень, уміння бачити суперечності, робити логічні висновки, виявляти помилки в міркуваннях.

Тест складається з 27 завдань, які охоплюють різні аспекти мислення – аналіз аргументів, логічне завершення висловлювань, виявлення неузгодженостей у судженнях, оцінка достовірності висновків тощо. Респонденти повинні вибрати правильну відповідь серед запропонованих

варіантів. Завдання мають чітко структуровану форму, що забезпечує об’єктивність оцінювання.

Результати тесту дозволяють розподілити рівень критичного мислення на високий, середній або низький. Високий рівень свідчить про сформовану здатність до логічного аналізу, критичної оцінки інформації, незалежного мислення. Середній рівень вказує на часткову сформованість відповідних навичок, тоді як низький рівень демонструє схильність до поверхневих суджень, недостатню рефлексивність та логічну недосконаліть міркувань.

Адаптація тесту, виконана Є. Луценко, враховує мовні, культурні й освітні особливості українських респондентів, що робить методику валідною та надійною для використання у вітчизняних психологічних дослідженнях. Тест широко застосовується в освітній, науковій і професійній сферах для оцінки когнітивного потенціалу особистості, розвитку аналітичного мислення та вмінь приймати виважені рішення [75, с. 56].

2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих емпіричних даних

Для повноти представлення та аналізу отриманих емпіричних даних стосовно дослідження життєвої історії респондентів було розроблено спеціальну авторську анкету, яка містила запитання щодо збору додаткових змістовних даних про ключові аспекти життя кожного з них. На нашу думку, завдяки такому анкетуванню, яке забезпечує об’єктивний стандартизований підхід до збору інформації, нам вдалося отримати достовірні та узагальнені дані про респондентів. Для зручності інтерпретації, переведемо отримані значення у відсоткове співвідношення. Отримані результати представлено у додатку Є.

Аналіз результатів авторської анкети дозволяє зробити важливі висновки щодо толерантності студентів, зокрема з урахуванням гендерного аспекту. У дослідженні взяли участь студенти обох статей, при чому гендерне співвідношення було рівним (50% чоловіків і 50% жінок), що дозволяє об'єктивно інтерпретувати дані в контексті гендерних відмінностей.

Лише 48% опитаних вважають себе толерантними (30% відповіли «так», 18% – «скоріше так»), тоді як 46% не ідентифікують себе як толерантні або вагаються з відповіддю. Така самооцінка свідчить про можливий вплив гендерних стереотипів та суперечностей у розумінні суті толерантності серед студентської молоді.

Особливо цікавим для дослідження є той факт, що 31% студентів вказали на те, що часто відчувають упереджене ставлення до себе через гендерну належність, ще 49% – іноді. Таким чином, 80% опитаних так чи інакше стикались з проявами гендерної нерівності в студентському середовищі. Цей показник дозволяє зробити висновок, що гендерна толерантність у студентському колективі є проблемною сферою, яка потребує цілеспрямованого втручання на рівні освітніх інституцій.

Серед чинників, які впливають на розвиток толерантності особистості, респонденти найчастіше вказували саме гендер (37%). Це свідчить про високий рівень усвідомлення значущості гендерної тематики у формуванні толерантної позиції, порівняно з іншими чинниками, такими як освіта (20%), особистий досвід (19%) чи виховання в родині (14%).

Водночас 54% респондентів визнали, що соціальне оточення (друзі, знайомі, колектив) впливає на їхній рівень толерантності, тоді як 46% вважають, що воно не має суттєвого впливу. Це може свідчити про недостатній рівень рефлексії щодо впливу мікросоціального середовища на формування ціннісних установок.

Серед джерел, які, на думку студентів, найбільше формують уявлення про толерантність, переважають соціальні мережі (30%), освітнє середовище (30%) та засоби масової інформації (27%). Значно менше значення надається культурі та мистецтву (4%) чи досвіду міжкультурного спілкування (9%). Такий розподіл вказує на необхідність посилення міжкультурного компоненту в освітньому процесі, що сприятиме більш глибокому розумінню й прийняттю різноманіття, у тому числі й гендерного.

На практичному рівні 51% студентів часто або іноді стикались з проявами нетолерантності у студентському середовищі. Лише 21% вказали, що ніколи не мали такого досвіду. При цьому лише 7% респондентів вважають своє студентське середовище повністю толерантним, 56% оцінили його як переважно толерантне, але з винятками, а 27% назвали його зовсім нетолерантним. Це ще раз підкреслює актуальність проблеми та необхідність системної роботи над підвищенням рівня культури міжособистісної взаємодії в студентському колективі.

У сприйнятті найближчого соціального оточення 13% студентів вважають своїх друзів повністю толерантними, 60% – переважно так, але з винятками, тоді як 27% зізнаються, що часто стикаються з нетолерантністю навіть у близькому колі.

На думку студентів, підвищити рівень толерантності в студентському середовищі допоможе організація міжкультурних заходів (27%), тематичних тренінгів і воркшопів (16%), включення теми толерантності до навчальних курсів (14%), а також створення дискусійних клубів (13%). Таким чином, студенти віддають перевагу інтерактивним формам навчання і міжособистісної взаємодії, що відкриває широкі можливості для розробки та впровадження програм із формування гендерної та загальної соціальної толерантності.

Аналіз результатів дослідження за експрес-опитувальникюом «Індекс толерантності» (С. Пеклич)

З метою дослідження індексу толерантності студентів, було використано методику в адаптації С. Пеклич. Отримані результати представимоо у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Індекс толерантності студентів

(N = 70, n_1 = 35 чол., n_2 = 35 жін.)

№ п/п	Рівень толерантності	Результат жінок (%)	Результат чоловіків (%)
1.	Високий	1	3
2.	Середній	31	26
3.	Низький	18	21

Результати дослідження індексу толерантності студентів свідчать про те, що серед жінок переважає середній рівень толерантності – його продемонстрували 31% респонденток. Водночас лише 1% жінок виявили високий рівень толерантності, а 18% – низький. Серед чоловіків також домінує середній рівень толерантності, який показали 26% опитаних. Високий рівень толерантності продемонстрували 3% чоловіків, а низький – 21%. Загалом спостерігається тенденція до середнього рівня толерантності в обох групах, проте чоловіки дещо частіше, ніж жінки, виявляють як високий, так і низький рівень толерантності.

З метою наочного представлення рівня толерантності студентів та порівняльного аналізу, надамо результати у графічному вигляді (рис. 2.1).

На графіку зображено порівняльний аналіз рівнів толерантності серед студентів залежно від статі. Синім кольором позначені результати жінок, а червоним – чоловіків.

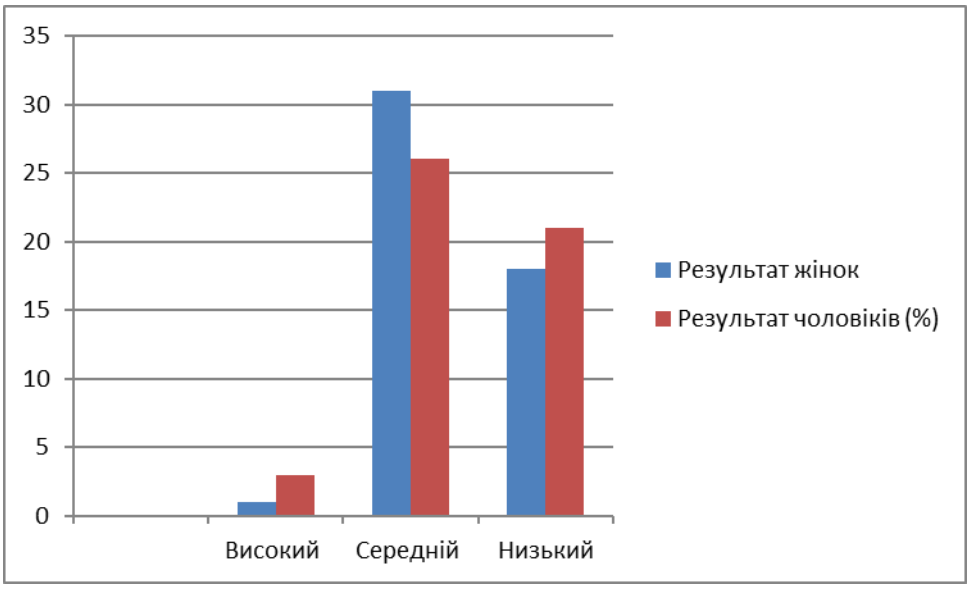

Рис. 2.1. Індекс толерантності студентів

У цілому, жінки частіше виявляють середній рівень толерантності, тоді як чоловіки – як високий, так і низький, що свідчить про більшу варіативність їхніх позицій.

Аналіз результатів за тестем на емпатію для дорослих Л. Журавльова

За допомогою даної методики ми мали на меті продіагностувати рівень співпереживання студентів. Це може допомогти зрозуміти, наскільки вони розуміють та співпереживають емоційний стан інших людей, що є важливим аспектом толерантної поведінки.

Отриманні сирі бали, які презентують рівень емпатії студентів були нами переведені у відсоткові значення з метою їх загальної інтерпретації.

Узагальнені результати за кожним рівнем представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Дослідження рівеня емпатії студентів

(N = 70, n_1 = 35 чол., n_2 = 35 жін.)

Рівень емпатії	Рівень емпатії жінок (%)	Рівень емпатії чоловіків (%)
Високий рівень емпатії	3	0
Середній рівень емпатії	97	100

Результати дослідження рівня емпатії серед студентів свідчать, що абсолютна більшість як жінок, так і чоловіків мають середній рівень емпатії. Зокрема, 97% жінок та 100% чоловіків потрапили до цієї категорії.

Високий рівень емпатії був виявлений лише у 3% жінок, тоді як серед чоловіків таких випадків не зафіксовано.

Таким чином, хоча загальний рівень емпатії студентів є стабільним і переважно середнім, жінки частіше, ніж чоловіки, виявляють схильність до вищого рівня емпатійності. У чоловічій групі відсутність високого рівня емпатії може свідчити про нижчу емоційну чутливість або стриманішу емоційну виразність.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна

Для обробки відповідей ми користалися бланком підрахунку результатів. Обробка проводидили у відповідності з ключем. Згідно з ключем, за кожну відповідь нараховували від 1 до 4 балів. Загальна оцінка підраховується шляхом підсумовування балів. Ступінь вираженості здібності особистості до емоційного відгуку на переживання інших людей (емпатії) визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенів. Узагальнені результати за кожним рівнем представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати дослідження рівня емоційного відгуку студентів

(N = 70, n_1 = 35 чол., n_2 = 35 жін.)

Рівень	Результат дослідження жінок (%)	Результат дослідження чоловіків (%)
Дуже високий	31	24
Високий	15	11
Нормальний	4	15

Результати дослідження рівня емоційного відгуку серед студентів показали значну різницю між жінками та чоловіками у вираженості емоційної чутливості.

Серед жінок найбільша частка – 31% – продемонструвала дуже високий рівень емоційного відгуку, що свідчить про високу здатність до емоційного співпереживання. Ще 15% жінок мають високий рівень, і лише 4% – нормальний рівень емоційного відгуку.

Серед чоловіків також переважає дуже високий рівень (24%), проте таких студентів менше, ніж серед жінок. 11% чоловіків мають високий рівень, а 15% демонструють нормальний рівень емоційного відгуку – що майже у 4 рази більше, ніж серед жінок.

Результати дослідження представимо у графічному вигляді 2.2.

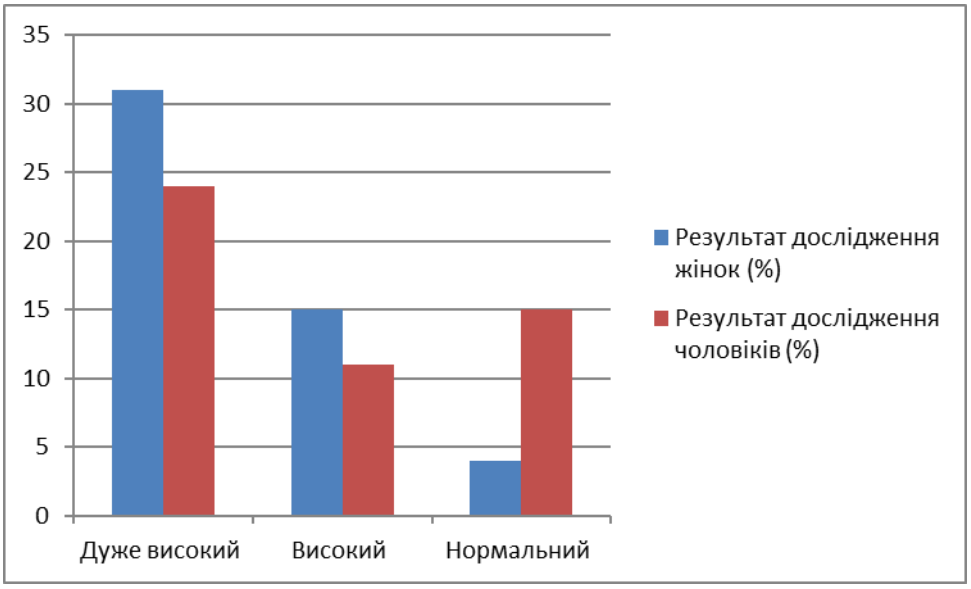

Рис. 2.2. Результати дослідження рівня емоційного відгуку студентів

Отже, загальна тенденція свідчить про те, що жінки частіше, ніж чоловіки, мають високий або дуже високий емоційний відгук, тоді як чоловіки частіше демонструють лише нормальний рівень емоційної чутливості. Це підтверджує загальновідомі психологічні спостереження щодо вищої емоційної включеності жінок у міжособистісну взаємодію.

Аналіз результатів дослідження за тестом критичності мислення Л. Старкі (адаптація О. Луценко).

При обробці та інтерпретації результатів тестування рівень сформованості умінь критичного мислення визначався за відповідним ключем до методики. Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівень критичного мислення досліджуваних

(N = 70, n_1 = 35 чол., n_2 = 35 жін.)

Рівень критичного мислення	Результати жінок (%)	Результати чоловіків (%)
Високий	17	26
Середній	27	14
Низький	6	10

У ході дослідження було проаналізовано рівень критичного мислення серед студентів з урахуванням гендерного аспекту. Згідно з отриманими результатами, високий рівень критичного мислення продемонстрували 26% чоловіків та 17% жінок, що свідчить про дещо вищу когнітивну активність серед чоловіків у контексті здатності до аргументованого мислення, аналізу та оцінки інформації. Середній рівень критичного мислення переважає серед жінок – 27%, тоді як серед чоловіків цей показник склав 14%.

Це може свідчити про прагнення до критичного осмислення інформації у жінок, хоча воно не завжди досягає високих показників. Низький рівень критичного мислення зафіксовано у 10% чоловіків та 6% жінок, що вказує на певні труднощі з формуванням критичного підходу до сприйняття інформації в обох групах, однак дещо частіше – серед чоловіків.

З метою наочного представлення результатів, надамо їх у вигляді графіку 2.3.

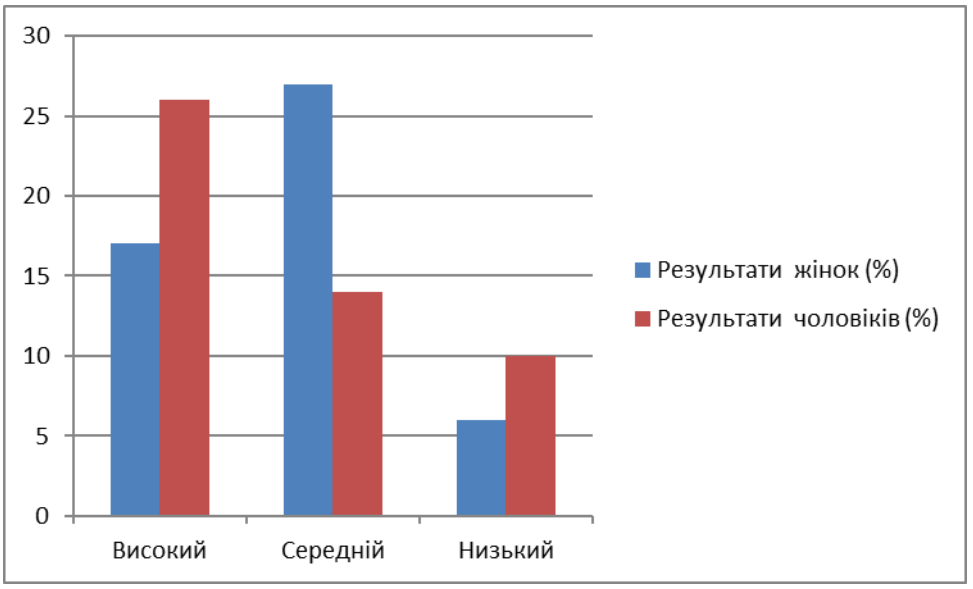

Рис. 2.3. Рівень критичного мислення досліджуваних

За допомогою графіку ми можемо зробити висновок, що як чоловіки, так і жінки мають потенціал до розвитку критичного мислення, однак спостерігаються певні відмінності: чоловіки частіше демонструють високий рівень критичності, тоді як жінки – середній. Це може бути зумовлено особливостями навчального стилю, вихованням, когнітивними стратегіями або соціальними очікуваннями. Водночас ці відмінності не є критичними, що свідчить про відносну рівновагу у розвитку цієї якості серед студентів обох статей.

Статистична обробка даних

В ході статистичної обробки даних застосовувався *кореляційний аналіз Пірсона.* Для розуміння того, чи є взаємозв’язок є між толерантністю та особистими особливостями студентів, беручи до уваги гендерний аспект, для цього проведемо кореляційний аналіз r-Пірсона.

Кореляційний аналіз дозволяє оцінити силу та напрям взаємозв'язку між двома змінними. Кореляційний аналіз базується на кількісних даних, що дозволяє отримувати об'єктивні результати. Це особливо важливо в дослідженнях психологічних характеристик, де суб'єктивний вплив може вплинути на результати. Отримані дані представимо у вигляді додатку Е.

У межах дослідження було проведено кореляційний аналіз за методом r-Пірсона для виявлення взаємозв’язку між індексом толерантності та такими

психологічними змінними, як рівень емпатії, рівень емоційного відгуку та рівень критичного мислення, окремо для чоловіків і жінок.

У жіночій вибірці спостерігається слабкий негативний зв'язок між індексом толерантності та рівнем емпатії (r = -0,177), що може свідчити про певну тенденцію до зниження загального рівня толерантності зі зростанням емпатійності, хоча сила цього зв'язку є низькою. Зв'язок між індексом толерантності та рівнем емоційного відгуку є позитивним, але дуже слабким (r = 0,084), як і зв'язок між індексом толерантності та критичним мисленням (r = 0,012). Жоден з цих показників не досяг статистично значущого рівня, що вказує на відсутність істотної залежності між вказаними змінними у жінок.

У чоловіків також спостерігаються слабкі позитивні кореляції: між індексом толерантності та рівнем емпатії (r = 0,087), між толерантністю та рівнем емоційного відгуку (r = 0,155), а також між толерантністю та критичним мисленням (r = 0,032). Подібно до жіночої вибірки, ці зв'язки не є статистично значущими (p > 0,05), що свідчить про відсутність достовірного кореляційного впливу досліджуваних змінних на рівень толерантності в чоловічій групі.

Таким чином, за результатами кореляційного аналізу можна зробити висновок, що у жодній з досліджуваних груп – ані серед чоловіків, ані серед жінок – не виявлено статистично значущого зв'язку між індексом толерантності та рівнем емпатії, емоційного відгуку чи критичного мислення, що може вказувати на опосередкований або інший механізм впливу зазначених чинників на формування толерантної поведінки.

Висновки до розділу 2

У межах другого розділу було здійснено опис психодіагностичного інструментарію, використаного для дослідження рівня толерантності студентів, а також представлено результати анкетування й застосованих методик з їх подальшою кількісною та якісною інтерпретацією. Отримані

емпіричні дані дозволили виявити як загальні тенденції прояву толерантності, так і певні гендерні особливості її формування та прояву.

Зокрема встановлено, що для жіночої вибірки більш характерним є середній рівень толерантності, що може свідчити про відносну стабільність позицій, орієнтацію на соціальні норми та прагнення до збереження гармонійних міжособистісних стосунків. Натомість у чоловічій групі спостерігається більша поляризація показників, що проявляється у поєднанні як високого, так і низького рівнів толерантності. Така варіативність може бути пов’язана з індивідуальними відмінностями, особливостями соціалізації та різними стратегіями реагування на соціальне різноманіття.

Аналіз рівня емпатії показав, що загалом для студентської вибірки характерний переважно середній рівень емпатійності, що свідчить про сформовану здатність до розуміння емоційних станів інших без надмірної емоційної залученості. Водночас жінки частіше демонструють схильність до вищого рівня емпатії порівняно з чоловіками, що може пояснюватися гендерними особливостями емоційного розвитку та соціальних очікувань. Відсутність високого рівня емпатії у чоловічій групі може відображати стриманіший стиль емоційної експресії або меншу орієнтацію на емоційні аспекти міжособистісної взаємодії.

Подібні тенденції виявлено й при аналізі емоційного відгуку. Жінки частіше характеризуються високим або дуже високим рівнем емоційної чутливості, що свідчить про більшу включеність у переживання інших людей та готовність до емоційного співпереживання. Чоловіки ж переважно демонструють нормальний рівень емоційного відгуку, що узгоджується з поширеними психологічними уявленнями про більш стриманий характер емоційних реакцій у чоловічій групі.

Також ми дізналися, що як чоловіки, так і жінки мають потенціал до розвитку критичного мислення, однак спостерігаються певні відмінності: чоловіки частіше демонструють високий рівень критичності, тоді як жінки – середній. Це може бути зумовлено особливостями навчального стилю,

вихованням, когнітивними стратегіями або соціальними очікуваннями. Водночас ці відмінності не є критичними, що свідчить про відносну рівновагу у розвитку цієї якості серед студентів обох статей.

Отримані результати кореляційного аналізу дають підстави для більш глибокого осмислення психологічних механізмів формування толерантної поведінки у студентів з урахуванням гендерного аспекту. Відсутність статистично значущих зв'язків між індексом толерантності та рівнем емпатії, емоційного відгуку й критичного мислення як у жіночій, так і в чоловічій вибірках свідчить про те, що зазначені психологічні характеристики не мають прямого та однозначного впливу на прояви толерантності. Це дозволяє розглядати толерантність не як просту суму окремих особистісних якостей, а як складне інтегративне утворення, що формується під впливом ширшого кола чинників, зокрема соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, установок, норм групової взаємодії та особливостей соціального середовища.

Виявлені слабкі тенденції у напрямі зв'язків між досліджуваними змінними можуть відображати непрямий або опосередкований характер їхнього впливу на толерантну поведінку. Ймовірно, емпатія, емоційний відгук і критичне мислення реалізують свій потенціал не безпосередньо, а через інші психологічні механізми, такі як рефлексія, саморегуляція, соціальна відповідальність, здатність до прийняття різних соціальних ролей та усвідомлення соціальних норм. Водночас гендерні відмінності, що проявляються у напрямі кореляційних тенденцій, можуть бути зумовлені особливостями соціалізації, культурними очікуваннями та відмінностями у способах емоційного реагування і когнітивної обробки соціальної інформації.

Отже, результати дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до вивчення толерантності як багатовимірного феномену, що не зводиться до окремих психологічних змінних. Це підтверджує доцільність подальших наукових пошуків, спрямованих на аналіз взаємодії особистісних, соціально-психологічних та середовищних

чинників, а також на розробку цілісних програм формування толерантності у студентському середовищі з урахуванням гендерних особливостей.

Отже, результати другого розділу підтверджують наявність гендерних відмінностей у проявах толерантності, емпатії та емоційного відгуку серед студентів. Виявлені особливості свідчать про складний і багатовимірний характер толерантності як психологічного феномену, що формується під впливом індивідуально-особистісних і соціальних чинників. Отримані емпіричні дані стали підґрунтям для подальшого аналізу психологічних механізмів толерантної поведінки та розробки практичних рекомендацій щодо її розвитку у студентському середовищі з урахуванням гендерного аспекту.

РОЗДІЛ 3
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ

3.1. Програма формування та розвитку толерантності у студентів з урахуванням гендерного аспекту

Сучасне суспільство дедалі більше орієнтується на цінності демократії, прав людини, рівності та поваги до різноманіття. В умовах глобалізації та соціальних трансформацій особливої актуальності набуває формування толерантності як провідної соціально-психологічної якості особистості, що забезпечує конструктивну взаємодію між людьми незалежно від їх етнічної, культурної, релігійної чи гендерної належності.

У студентському середовищі, яке є осередком формування майбутньої інтелігенції, надзвичайно важливо створювати атмосферу взаємоповаги, відкритості та прийняття. З огляду на те, що молодь є найбільш чутливою до соціальних впливів і водночас здатною до активного особистісного зростання, освітній процес повинен сприяти розвитку навичок критичного мислення, емпатії, а також усвідомленого ставлення до гендерних ролей і стереотипів.

Толерантність у контексті гендерного аспекту – це не лише вміння співіснувати з людьми іншої статі чи гендерної ідентичності, але й здатність протидіяти дискримінації, уникати гендерних упереджень, підтримувати рівність можливостей та дотримуватися принципів інклюзивності. Врахування гендерної чутливості у виховних та освітніх програмах є запорукою формування гуманістично орієнтованої особистості, готової до життя в плюралістичному світі.

Таблиця 3.6

План зустрічей

№ зустрічі	Тема	Мета	Форми роботи	Очікувані результати
1	Толерантність: що це і навіщо вона нам?	Ознайомити учасників із поняттям толерантності, визначити її важливість у сучасному суспільстві.	Мозковий штурм, дискусія, вправа «Асоціативне поле», міні-лекція	Студенти усвідомлюють значення толерантності та її складники
2	Гендерні ролі та стереотипи	Сформувати розуміння відмінності між поняттями «стать» і «гендер», виявити вплив гендерних стереотипів	Робота в малих групах, аналіз відео, обговорення кейсів	Учасники розрізняють стать і гендер, критично ставляться до стереотипів
3	Види дискримінації та способи її подолання	Підвищити обізнаність студентів щодо форм гендерної дискримінації	Тренінгова вправа «Скляна стеля», обговорення соціального ролика, гра «Рівність можливостей»	Учасники вміють розпізнавати дискримінацію та адекватно на неї реагувати
4	Розвиток емпатії як шлях до толерантності	Навчити слухати, розуміти та приймати іншу точку зору	Вправа «У чужих черевиках», діалог у парах, техніки ненасильницького спілкування	Підвищення рівня емоційного інтелекту, розвиток навичок співпереживання
5	Особистісна відповідальність у побудові толерантного суспільства	Закріпити знання та навички, підвести підсумки програми	Створення маніфесту толерантності, творча презентація, круглий стіл	Учасники усвідомлюють роль особистого внеску у формування толерантного середовища

Метою програми є формування і розвиток толерантного світогляду у студентів із урахуванням гендерних особливостей, шляхом застосування інтерактивних методів, психологічних тренінгів та освітньо-виховних заходів. Програма спрямована на підвищення рівня обізнаності студентів про природу толерантності, механізми виникнення упереджень, а також на

розвиток навичок ефективної міжособистісної взаємодії в умовах гендерного розмаїття.

Завдання програми:

1. Ознайомити студентів з поняттям толерантності, її значенням у сучасному суспільстві та гендерною специфікою.
2. Формувати позитивне ставлення до різноманіття та подолання стереотипів, зокрема гендерних.
3. Розвивати навички конструктивної комунікації, співпереживання та емпатії у міжособистісній взаємодії.
4. Сприяти самопізнанню, усвідомленню власних переконань, установок і упереджень щодо гендерних ролей.
5. Створити безпечний простір для обговорення складних тем і вироблення особистісної позиції.

Кількість зустрічей: 5 (1 раз на тиждень, по 90 хвилин).

Зустріч 1

Тема: «Толерантність: що це і навіщо вона нам?»

Мета: Ознайомити учасників із поняттям толерантності, визначити її значення у сучасному суспільстві; створити доброзичливу атмосферу, сприяти відкритості й активній взаємодії в групі.

Тривалість заняття:

90 хв.

Ресурсне забезпечення:

- Аркуші паперу А4
- Кольорові маркери
- Фліпчарт або ватман.
- Наліпки (стікери).
- Презентація з визначеннями поняття «толерантність»
- Картки для вправ
- Відеофрагмент «Що таке толерантність?» (2–3 хв)
- Картки для вправи «Моя асоціація»

Хід заняття

1. Вітання. Ознайомлення з правилами роботи у групі (10 хв)

Тренер вітає всіх присутніх, коротко представляється, називає тему заняття. Далі він пропонує учасникам разом сформулювати правила, яких група має дотримуватись протягом усіх зустрічей (наприклад, активність, повага до думки інших, «тут і тепер», добровільність участі тощо). Правила записуються на ватмані або фліпчарті. Після цього кожен учасник по черзі підходить і прикріплює стікер як символ згоди з правилами.

2. Вправа «Моя асоціація» (10 хв)

Тренер роздає учасникам невеликі картки та просить написати слово або фразу, з якою у них асоціюється поняття «толерантність». Кожен по черзі називає своє ім’я та зачитує написане. Після кожного виступу тренер приклеює картку на ватман і створює спільне асоціативне поле. Потім коротко обговорює з групою, які з асоціацій найчастіше повторювались і що це може означати.

3. Міні-лекція «Що таке толерантність?» (10 хв)

Тренер проводить коротку міні-лекцію, в якій пояснює суть поняття «толерантність», її основні ознаки, види та важливість у міжособистісних і міжкультурних стосунках. Потім демонструє коротке відео (2–3 хвилини) на тему толерантності. Після перегляду ставить учасникам запитання: «Що нового ви дізналися з відео?» або «Що вас найбільше вразило?» — й ініціює коротке обговорення.

4. Групова вправа «Толерантність у нашому житті» (15 хв)

Тренер ділить учасників на малі групи по 3–4 особи. Кожна група отримує картку з описом ситуації з життя, де проявляється або навпаки порушується толерантність (наприклад, ситуація в університеті, транспорті, у родині). Групи мають обговорити ситуацію, визначити, де саме проявляється (або порушується) толерантність, і як можна було б вчинити по-іншому. Після обговорення кожна група презентує свої висновки.

5. Вправа «Дерево толерантності» (10 хв)

На ватмані заздалегідь намальоване «дерево» — стовбур і гілки. Учасники отримують стікери у формі листочків. На кожному стікері потрібно написати одну якість, яка, на їхню думку, є притаманною толерантній людині (наприклад, доброзичливість, відкритість, терпимість тощо). Кожен по черзі підходить і приклеює свій листочок до дерева. Таким чином створюється «Дерево толерантності». Тренер коротко коментує підсумкову картину.

6. Рефлексія «Моє сьогоднішнє відкриття» (5 хв)

Тренер просить кожного учасника по черзі закінчити одне з речень: «Сьогодні я зрозумів(ла)…», «Для мене було важливо…», «Я замислився(лася) над…». Усі відповіді приймаються без обговорення, тренер дякує кожному за відкритість.

7. Підбиття підсумків і завершення заняття (5 хв)

Тренер підсумовує основні ідеї заняття, дякує учасникам за активну участь і створену атмосферу. Нагадує, що на наступному занятті буде розглянуто тему «Гендерні ролі та стереотипи». Пропонує при бажанні взяти з собою асоціативні картки як пам’ятку.

Зустріч 2

Тема: «Гендерні ролі та стереотипи»

Мета: Сформувати уявлення про поняття гендеру, гендерних ролей та стереотипів; розвивати вміння розпізнавати стереотипні судження; виховувати повагу до різноманітності гендерної ідентичності та проявів.

Тривалість заняття:

90 хв.

Ресурсне забезпечення:

- Картки з гендерними твердженнями
- Аркуші А4, маркери
- Фліпчарт або дошка
- Відео або презентація про гендерні ролі
- Наліпки (стікери)
- Кольорові олівці або фломастери

- Плакат для підсумкової вправи «Міфи і факти»

Хід заняття

1. Актуалізація знань і налаштування на роботу (10 хв)

Тренер вітає учасників, коротко нагадує тему попередньої зустрічі та знайомить з темою поточної. Запитує в учасників: «Що вам запам'яталося з минулої зустрічі?», «З якими проявами толерантності ви зіштовхнулись цього тижня?» Це допомагає налаштуватись на роботу і створити міст між попереднім і новим заняттям.

2. Вправа «Чоловіче чи жіноче?» (15 хв)

Тренер розкладає на підлозі або прикріплює на дошці картки з назвами професій, занять, якостей (наприклад: «водій», «няня», «рішучість», «ніжність», «програміст», «кухар», тощо). Учасники мають швидко прикріпити картку до одного з двох плакатів: «чоловіче» або «жіноче». Після завершення тренер пропонує подивитися на результати і обговорює: «Чому саме так ви вирішили?», «Чи може жінка бути програмісткою, а чоловік – вихователем?». Ця вправа допомагає виявити й усвідомити стереотипи.

3. Міні-лекція з відео «Що таке гендер?» (10 хв)

Тренер демонструє коротке відео або слайдову презентацію, у якій розкривається суть понять «стать», «гендер», «гендерна роль», «гендерна ідентичність», а також пояснюються типові стереотипи. Після перегляду тренер задає питання для рефлексії: «Що нового ви дізналися?», «Що здивувало?» або «Які стереотипи вам знайомі?»

4. Групова робота «Гендерні стереотипи у ЗМІ та побуті» (20 хв)

Учасники об'єднуються в 3–4 мінігрупи. Кожна група отримує завдання – пригадати й описати приклади гендерних стереотипів у рекламі, кіно, піснях, мультфільмах або повсякденному житті. Після обговорення група малює символ або образ цього стереотипу. Потім групи по черзі презентують результати. Тренер коментує, як стереотипи впливають на самосприйняття та вибір життєвого шляху.

5. Вправа «Міфи і факти» (15 хв)

Тренер зачитує твердження, пов’язані з гендером (наприклад: «Жінки не здатні керувати», «Чоловіки не повинні плакати» тощо), а учасники голосують, чи це факт, чи міф, піднімаючи відповідні картки. Після кожного твердження тренер коротко пояснює, чому це міф або факт, і додає реальні приклади або статистику. Це сприяє формуванню критичного мислення.

6. Рефлексія «Що я заберу з собою?» (5 хв)

Тренер просить учасників на стікері написати одне речення, яке запам’яталося або стало відкриттям. Ці стікери приклеюють на загальний плакат або «стіни усвідомлень». Тренер зачитує кілька з них і дякує за відвертість.

7. Рефлексія (5 хв)

Тренер підсумовує заняття, наголошуючи на важливості усвідомлення власних стереотипів. Анонсує тему наступного заняття: «Конфлікти та шляхи їх подолання». Запрошує подумати вдома про ситуації, де гендерні стереотипи ставали причиною конфлікту або непорозуміння.

Зустріч 3

Тема: види дискримінації та способи її подолання.

Мета зустрічі: підвищити обізнаність студентів про форми гендерної дискримінації та навчити їх розпізнавати дискримінацію і адекватно на неї реагувати.

Вступ (10 хв): привітання, мотивація, ознайомлення з темою і цілями заняття.

Теоретична частина (15 хв): огляд основних видів дискримінації (стать, вік, раса, національність, релігія, інвалідність тощо), з особливим акцентом на гендерну дискримінацію і поняття «скляна стеля».

Тренінгова вправа «Скляна стеля»

Мета: допомогти учасникам усвідомити наявність невидимих бар’єрів у кар’єрному зростанні жінок та представниць інших меншин, розвинути навички аналізу ситуацій дискримінації та пошуку шляхів подолання.

Хід вправи:

Учасників ділять на групи по 4–5 осіб. Кожна група отримує кейс – опис конкретної ситуації, у якій ілюструється дискримінація через «скляну стелю». Наприклад, жінка – кваліфікований спеціаліст, яка не отримує підвищення без очевидних професійних причин.

Групи обговорюють кейс, відповідають на запитання:

1. Які саме бар'єри присутні у ситуації?
2. Чому вони виникли?
3. Які можуть бути наслідки для особи і для організації?
4. Які дії можуть допомогти подолати цю дискримінацію?

Кожна група презентує свої висновки всім учасникам. Ведучий підсумовує результати, звертаючи увагу на системні причини дискримінації та важливість підтримки рівних можливостей.

Перегляд і обговорення соціального ролика

Мета: викликати емоційне занурення в тему дискримінації, показати реальні приклади, активізувати обговорення.

Хід:

Учасники дивляться короткий соціальний ролик (5–10 хвилин), який демонструє приклади гендерної дискримінації у різних сферах (робота, сім'я, освіта). Після перегляду ведучий задає відкриті питання для обговорення:

1. Що найбільше вразило або здивувало у ролику?
2. Чи стикалися ви або ваші знайомі з подібними ситуаціями?
3. Які почуття викликав ролик?
4. Як, на вашу думку, можна змінити таку ситуацію у суспільстві?

Обговорення триває 10–15 хвилин, ведучий спрямовує розмову до формування розуміння важливості протидії дискримінації.

Гра «Рівність можливостей»

Мета: наочно продемонструвати учасникам, як нерівність стартових умов впливає на можливості та результати діяльності, викликати емпатію та розуміння важливості рівності.

Хід: учасникам роздають картки з «обмеженнями» або «перевагами». Наприклад, хтось не може використовувати руки, хтось має додатковий час на виконання завдання, хтось має додаткові обов'язки або ролі.

Завдання – виконати спільну діяльність (наприклад, зібрати пазл, сконструювати щось, пройти умовний маршрут). Під час виконання учасники відчувають, як різні «обмеження» впливають на їхній внесок і результати. Після виконання завдання відбувається обговорення:

1. Як ви почувалися з вашими «обмеженнями» або «перевагами»?
2. Чи було складно працювати в команді?
3. Які уроки ви винесли щодо рівності можливостей у реальному житті?

Ведучий робить підсумок, наголошуючи на важливості створення умов, які забезпечують рівний старт для всіх.

Зустріч 4

Тема: розвиток емпатії як шлях до толерантності

Метою цієї зустрічі є формування в учасників умінь слухати, розуміти й приймати іншу точку зору, а також розвиток емоційного інтелекту та здатності до співпереживання як основи для толерантного спілкування. Загальна тривалість заняття – 90 хвилин. Заняття побудоване таким чином, щоб учасники не лише дізналися нову інформацію, а й прожили її через особистий досвід.

Ділимося емоціями.

На початку зустрічі, яка триває близько 10 хвилин, ведучий вітає учасників і запрошує їх коротко поділитися емоціями або враженнями після попереднього заняття. Далі озвучуються тема і мета сьогоднішньої зустрічі. Ведучий пояснює, що емпатія — це не просто співчуття, а здатність відчути емоційний стан іншої людини, стати на її місце, подивитися на ситуацію її очима. Це ключова навичка для формування толерантності у міжособистісних стосунках, у навчальному середовищі, професійній сфері та в повсякденному житті.

Вправа **«У чужих черевиках»**, що триває приблизно 25 хвилин. Це вправа на розвиток емпатійного розуміння ситуацій. Учасникам пропонують короткі історії або сценарії, у яких описані різні життєві ситуації, наприклад: «Іноземна студентка не розуміє мови і почувається ізольованою в новій групі», «Хлопець із сільської місцевості стикається зі зверхнім ставленням», «Дитина з РАС у дитячому колективі». Завдання — уявити себе на місці цієї людини, описати її почуття, думки, реакції. Після цього обговорюють у групі:

- Як ви почувалися у цій ролі?
- Що було найважчим?
- Як би ви хотіли, щоб до вас поставилися інші?

Після обговорення ведучий підсумовує: емпатія починається з бажання зрозуміти, а не судити.

Вправа в парах «Діалог сердець», яка триває 20 хвилин. Учасники утворюють пари. Один учасник протягом 3–4 хвилин розповідає про ситуацію, яка була для нього емоційно складною (але не надто травматичною), а другий уважно слухає, не перебиваючи. Потім вони міняються ролями. Завдання слухача — зосередитися не на пораді чи оцінці, а на слуханні з емпатією. Після діалогу учасники діляться враженнями:

- Як ви почувалися, коли вас слухали уважно?
- Що було легко або складно у ролі слухача?
- Чи змінилось ваше ставлення до співрозмовника?

Ця вправа допомагає не тільки розвивати вміння емпатійного слухання, а й створює безпечний простір для довіри.

Ознайомлення з техніками ненасильницького спілкування (Nonviolent Communication, NVC), запропонованими Маршаллом Розенбергом. Цей блок триває близько 20 хвилин. Ведучий коротко пояснює 4 кроки ненасильницького спілкування:

1. Спостереження (без оцінювання).
2. Почуття (що я відчуваю у цій ситуації?).
3. Потреба (яка моя незадоволена потреба за цим почуттям?).

4. Прохання (що я хотів/хотіла б отримати замість звинувачення?).

Для закріплення учасникам можна запропонувати прості приклади (ситуації конфлікту в групі, родині, на роботі) і просять у групах або парах трансформувати агресивні або звинувачувальні фрази у формулювання ненасильницького спілкування.

Звинувачення: «Ти завжди мене ігноруєш!»

NVC-варіант: «Коли я бачу, що ти не відповідаєш на мої повідомлення, я відчуваю розчарування, бо для мене важливо залишатися на зв'язку. Чи міг би ти мені відповідати хоча б коротко, коли зайнятий?»

Завершується зустріч рефлексивним обговоренням (близько 10–15 хвилин). Учасників запрошують відповісти на запитання:

- Що нового я сьогодні дізнався/дізналася?
- Що було для мене найкориснішим?
- Як я можу застосувати ці знання та навички у реальному житті?

За бажанням ведучий може дати учасникам невелике домашнє завдання – спробувати протягом тижня хоча б у трьох розмовах практикувати емпатійне слухання або використовувати техніки ненасильницького спілкування, а потім поділитися досвідом на наступній зустрічі.

Зустріч 5

Тема: особистісна відповідальність у побудові толерантного суспільства.

Мета заняття:

Закріпити знання й навички, набуті протягом усієї програми; сформувати в учасників усвідомлення власної ролі та особистого внеску у формування толерантного середовища. Розвинути здатність до саморефлексії, командної взаємодії та творчого самовираження.

Структура заняття (орієнтовна тривалість: 90 хвилин)

1. Вступне коло «Толерантність для мене — це…» (10 хв)

Форма: коротка рефлексивна активність

Кожен учасник по черзі завершує фразу: «Толерантність для мене — це…». Ведучий записує ключові слова на фліпчарті, створюючи хмару асоціацій. Це допомагає налаштуватися на підсумковий характер зустрічі, пригадати найважливіше з попередніх занять.

2. Творче завдання: «Маніфест толерантності» (30 хв)

Форма: робота в мінігрупах

Мета: закріплення знань і цінностей, розвиток критичного мислення, творчості й командної взаємодії.

Хід виконання: учасники об’єднуються у 3–4 групи. Кожна група створює «Маніфест толерантності» у вигляді плаката, сценки, презентації тощо. В маніфесті мають бути висвітлені: поняття толерантності, її значення, цінності толерантної людини та особиста відповідальність.

Підготовка до презентації.

3. Творча презентація «Мій слід у суспільстві» (20 хв)

Форма: виступ кожної груп.

Кожна команда презентує свій маніфест. Це може бути читання тексту, сценка, плакат, відео або інша творча форма. Після презентації інші учасники ставлять запитання або діляться враженнями.

4. Круглий стіл: «Що можу зробити особисто я?» (20 хв)

Форма: дискусія в колі

Мета: спрямувати увагу учасників на особисту відповідальність, закріпити ідеї змін, які кожен може реалізувати у своєму оточенні.

Питання для обговорення:

Що нового я дізнався про себе під час цієї програми?

Які переконання чи поведінку я змінив/змінила?

Як я можу підтримувати атмосферу поваги у щоденному спілкуванні?

Яку 1 дію я зроблю цього тижня, щоб підтримати толерантність?

Додатково: кожен записує свою відповідь на аркуші та прикріплює до «Дерева толерантності» або «Стіни добрих намірів».

5. Завершення і вручення сертифікатів (за наявності) (10 хв)

Ведучий дякує за участь. Учасники можуть сказати слова вдячності, поділитися досвідом. Можливе вручення сертифікатів або спільне фото на згадку.

Таким чином, програма зустрічей спрямована на формування в учасників стійкої позиції толерантності, емпатійного сприйняття світу та усвідомлення власної ролі у створенні безпечного, поважного соціального середовища. Вона допомагає не лише краще розуміти поняття рівності, дискримінації чи особистої відповідальності, а й розвиває практичні навички: вміння слухати й чути, помічати емоційний стан інших, протистояти упередженням, розв'язувати конфлікти мирним шляхом, бути відкритим до відмінностей.

Участь у програмі дозволяє людині краще пізнати себе, розширити світогляд і навчитися будувати здорові міжособистісні стосунки. Вона формує критичне мислення, підвищує емоційний інтелект і надихає на власні маленькі зміни, які в сукупності здатні зробити суспільство більш гуманним і доброзичливим.

3.2. Рекомендації щодо розвитку толерантності у студентів

Формування толерантності у студентському середовищі є важливим завданням сучасної освіти, оскільки саме в цей період молодь активно визначає свої цінності, світогляд і соціальні установки. Толерантність сприяє розвитку поваги до різноманіття культур, думок та особистостей, що створює передумови для гармонійного співіснування в різноманітному суспільстві. Університетське середовище, як простір інтенсивної комунікації та обміну ідеями, має стати майданчиком для формування навичок конструктивного діалогу, емпатії та взаємоповаги.

У цьому контексті розробка та впровадження ефективних рекомендацій для розвитку толерантності серед студентів набуває особливого значення. Вони покликані не лише підвищити рівень соціальної компетентності молоді, а й сприяти створенню безпечного, відкритого та підтримуючого

навчального середовища, де кожен матиме змогу реалізувати свій потенціал без страху бути дискримінованим або відкинутим.

Варто створювати умови для відкритого діалогу між студентами різних культур, переконань і поглядів. Важливо заохочувати не просто висловлювати власну думку, а й уважно слухати співрозмовника. Це сприяє розумінню різноманітності та формує повагу до відмінностей. Регулярні дискусії чи тематичні дебати допоможуть студентам розвивати навички конструктивного спілкування та розуміння інших. Дані рекомендації призначені для працівників ВНЗ (викладачів, штатного психолога, тощо).

1. Важливо створювати умови для відкритого діалогу між студентами з різним культурним та соціальним бекграундом. Такий простір сприяє взаєморозумінню, а також розвитку навичок уважного слухання й поваги до різних поглядів. Дискусії та обговорення допомагають розвивати здатність сприймати відмінності як цінність.

2. Корисним є впровадження інтерактивних тренінгів, спрямованих на розвиток емпатії та навичок ненасильницького спілкування. Формат рольових ігор чи вправ «у чужих черевиках» може допомогти студентам краще розуміти емоції інших та відповідно реагувати. Це сприяє зменшенню конфліктності у спілкуванні і формуванню поваги. Розвиток таких навичок є фундаментальним для формування толерантності, адже допомагає уникати конфліктів та знаходити спільну мову навіть у складних ситуаціях. Важливо, щоб студенти навчалися виражати свої почуття і потреби без агресії.

3. Підтримка студентських ініціатив, що популяризують різноманіття, сприяє кращому знайомству з культурами, традиціями та світоглядами різних груп. Культурні заходи, виставки або лекції можуть стати ефективним інструментом для розширення світогляду та підвищення рівня толерантності. Завдяки таким заходам студенти отримують можливість безпосередньо зануритися в культуру іншої спільноти та розвивати повагу до неї. Підтримка активної громадської позиції мотивує молодь бути відкритою та усвідомлювати цінність багатоманіття.

4. Інтеграція тематики толерантності у навчальні курси допомагає не лише ознайомити студентів з теоретичними аспектами, а й розвивати їх критичне мислення через аналіз конкретних прикладів та ситуацій. Це сприяє формуванню активної життєвої позиції та усвідомленого ставлення до проблем дискримінації. Важливо, щоб навчальний процес не був лише теоретичним, а стимулював критичне мислення і формував активну життєву позицію.

5. Заохочення ведення особистих рефлексій, наприклад у вигляді щоденників або блогів, допомагає студентам усвідомлювати власні упередження та сприйняття інших. Така практика сприяє глибшому самопізнанню і розвитку відкритості до різноманіття. Важливо, щоб рефлексія була щирою і не оцінювалася як формальне завдання, а ставала частиною саморозвитку.

6. Розвиток навичок критичного мислення щодо стереотипів та упереджень є важливим компонентом формування толерантності. Аналіз медіа, обговорення поширених міфів та виявлення маніпуляцій допомагають студентам краще орієнтуватися у інформаційному просторі та формувати власну позицію. Усвідомлення власних когнітивних викривлень допомагає бути більш відкритим і сприйнятливим до інших.

7. Залучення студентів до волонтерських проєктів, спрямованих на співпрацю з різними соціальними групами, може сприяти подоланню страхів і стереотипів. Практичний досвід взаємодії допомагає краще розуміти цінність кожної людини і розвивати почуття співпричетності.

8. Проведення регулярних зустрічей у форматі «круглого столу» може створити безпечний простір для обговорення особистих викликів та досягнень у розвитку толерантності. Такий формат сприяє підтримці та зміцненню почуття спільності серед студентів. Відкрите спілкування в безпечному середовищі допомагає усвідомити, що багато хто стикається з подібними труднощами, і надає підтримку.

9. Важливо забезпечити участь викладачів та адміністрації у формуванні політики підтримки різноманіття та протидії дискримінації. Це допомагає інтегрувати принципи толерантності у культуру навчального закладу та підтримувати відповідне середовище. Коли всі рівні учасники освітнього процесу спільно працюють над цим, формуються стабільні умови для поваги і безпеки.

10. Створення можливостей для міжкультурного обміну, зокрема через студентські обміни чи спільні міжнародні проєкти, розширює світогляд і сприяє подоланню бар'єрів нерозуміння. Знайомство з різними культурами допомагає знаходити спільні цінності і формує позитивне ставлення до різноманіття.

Таким чином, дані рекомендації спрямовані на створення умов і розвитку навичок, які сприяють формуванню толерантності у студентів. Вони охоплюють як організаційні заходи, так і особистісний розвиток, підкреслюючи важливість відкритого діалогу, емпатії, критичного мислення та практичної взаємодії з різними соціальними групами. Впровадження таких підходів допомагає формувати більш відкриту, поважну та співпрацюючу студентську спільноту.

Висновки до розділу 3

В ході третього розділу було розроблено програму формування толерантної поведінки у студентів з урахуванням гендерного аспекту та запропоновано рекомендації щодо розвитку толерантності у студентів. Ця програма зустрічей має на меті сформувати в учасників глибоке розуміння принципів толерантності, розвинути емпатійне ставлення до світу та підвищити усвідомлення власної відповідальності за створення безпечного й шанобливого соціального простору. Вона не лише пояснює важливі поняття, такі як рівність, дискримінація чи відповідальність, а й сприяє розвитку ключових навичок: активного слухання, емоційної чуйності, подолання

упередженості, конструктивного вирішення конфліктів та відкритості до різноманіття.

Участь у програмі дає змогу краще зрозуміти себе, навчитися ефективно взаємодіяти з іншими людьми та поглибити власний світогляд. Вона стимулює розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та формує внутрішню мотивацію до змін, які, навіть якщо й здаються незначними, у підсумку сприяють побудові більш людяного, толерантного суспільства.

Протягом серії зустрічей учасники отримали ґрунтовні знання та сформували цінності толерантності, емпатії, рівності та особистої відповідальності. Програма поєднувала теоретичний матеріал із практичними вправами. На початку учасники ознайомилися з основними поняттями толерантності, що створило базу для подальшої роботи. Наступні зустрічі були присвячені вивченню різних форм дискримінації, розумінню стереотипів, розвитку емпатії та здатності розглядати ситуації з різних перспектив. Особливу увагу приділяли розвитку навичок активного слухання, ненасильницького спілкування та розуміння емоцій інших людей.

Заняття проводилися в інтерактивній формі і включали рольові ігри, творчі завдання, обговорення у групах та різноманітні вправи, що сприяли активній участі всіх присутніх. Завершальна зустріч допомогла закріпити отримані знання, усвідомити власну позицію щодо толерантності і визначити способи особистого внеску у створення безпечного й поважного середовища. Створення маніфестів, рефлексивні завдання та підсумкове коло дали можливість кожному висловитися, відчути причетність до спільноти і визначити власні життєві орієнтири.

Таким чином, учасники не лише опанували базові поняття, а й набули практичних умінь конструктивної комунікації, прийняття інших та активної участі у формуванні толерантного суспільства.

Отже, розвиток толерантності у студентському середовищі є комплексним і багатоаспектним процесом, що потребує цілеспрямованого

поєднання освітніх, виховних та соціально-психологічних заходів. Запропоновані рекомендації ґрунтуються на розумінні толерантності як інтегральної характеристики особистості, що формується в умовах активної міжособистісної взаємодії, рефлексії та соціального досвіду. Їх реалізація сприяє створенню безпечного, відкритого та підтримуючого освітнього середовища, у якому повага до різноманіття, готовність до діалогу й емпатійне ставлення до інших стають стійкими ціннісними орієнтирами студентської молоді.

Впровадження практик відкритого спілкування, інтерактивного навчання, критичного аналізу соціальних стереотипів і залучення до спільної діяльності з представниками різних соціальних груп забезпечує не лише зниження рівня упередженості та конфліктності, а й сприяє особистісному зростанню студентів. Таким чином, системне застосування окреслених рекомендацій створює передумови для формування толерантної, соціально відповідальної та психологічно зрілої студентської спільноти, здатної до конструктивної взаємодії в умовах сучасного багатоманітного суспільства.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження сучасних психологічних досліджень толерантності ми досягли мету дослідження, яка полягала у тому, щоб теоретично дослідити толерантність як психологічний феномен, її структуру та чинники та виконали всі поставлені завдання.

1. Проаналізовано уявлення вітчизняних та зарубіжних науковців про толерантність як психологічний феномен. У ході виконання цього завдання ми детально проаналізували поняття толерантності в контексті вітчизняних та зарубіжних психологічних досліджень. Ми виявили, що вітчизняні дослідження акцентують увагу на соціально-психологічних аспектах толерантності, зокрема на її ролі у міжетнічних та міжкультурних відносинах. Зарубіжні психологи розглядають толерантність як складову особистісної зрілості, що включає здатність до адаптації та прийняття різноманітних поглядів, вірувань та стилів життя.

Загалом, виявлено, що толерантність – це готовність і здатність людини поважати, приймати і взаємодіяти з іншими людьми, незважаючи на їхні відмінності в культурі, світогляді, переконаннях, етнічному чи соціальному походженні. Вона включає в себе як пасивне ставлення до різноманіття (повагу до прав інших), так і активну готовність до конструктивної співпраці, діалогу та взаєморозуміння в умовах соціальної та культурної різноманітності.

2. Досліджено соціально-психологічні чиники розвитку толерантності особистості. Аналізуючи сучасні підходи до визначення чинників та структури толерантної поведінки, ми дійшли висновку, що толерантність особистості формується під впливом різноманітних чинників, таких як особистісні характеристики (емпатія, відкритість), соціальні умови (освітнє середовище, культурна різноманітність) та індивідуальний досвід. Структура толерантної поведінки включає кілька рівнів: когнітивний (знання про інші культури і групи), емоційний (емпатія та співпереживання),

поведінковий (готовність до взаємодії та співпраці). Виявлено, що важливими складовими толерантної поведінки є також здатність до саморефлексії та прийняття власних недоліків, що дозволяє зберігати відкритість до нових ідей.

При дослідженні особливостей толерантної поведінки у студентському віці ми визначили, що цей період є ключовим для формування толерантності. Студенти знаходяться в умовах інтенсивної соціалізації, коли відбувається активне формування їхніх соціальних і культурних поглядів. Ми виявили, що толерантна поведінка у студентів значною мірою залежить від рівня соціальної та культурної компетенції, здатності до емпатії та готовності до конструктивного вирішення конфліктів. Студенти, які володіють високим рівнем соціальної та культурної компетенції, здатні краще розуміти й адаптуватися до різноманітних соціальних контекстів, що дозволяє їм знижувати рівень напруження в міжособистісних стосунках та сприяти розвитку гармонійного середовища. Емпатія, у свою чергу, є важливим чинником, що дозволяє студентам ставати більш чутливими до емоцій і потреб інших людей, тим самим сприяючи розвитку взаємоповаги та довіри в колективі.

Особливістю студентської толерантності є прагнення до включення в різноманітні соціальні спільноти, що стимулює розвиток відкритості до нових ідей, культур та досвідів. Взаємодія з людьми, які мають різні соціальні, культурні чи релігійні переконання, дозволяє студентам розширювати горизонти та формувати більш толерантні погляди на суспільство. Таке прагнення до інтеграції в різноманітні спільноти не лише сприяє особистісному зростанню, а й допомагає створити більш інклюзивне та підтримуюче середовище в навчальних закладах. Це сприяє розвитку взаємоповаги, зниженню рівня дискримінації та створенню умов для конструктивного діалогу між людьми з різних соціальних груп.

3. У ході дослідження з’ясувалося, що жінки переважно демонструють середній рівень толерантності, тоді як серед чоловіків

спостерігається як високий, так і низький рівень цієї якості, що свідчить про більшу варіативність їхніх позицій.

Загальний рівень емпатії серед студентів виявився стабільним і переважно середнім. При цьому жінки частіше за чоловіків демонструють схильність до високої емпатійності. Відсутність високих показників емпатії серед чоловіків може вказувати на нижчу емоційну чутливість або на тенденцію до стриманішого емоційного вираження.

Також встановлено, що жінки значно частіше мають високий або дуже високий рівень емоційного відгуку, тоді як чоловіки здебільшого характеризуються лише нормальним рівнем емоційної чутливості. Це узгоджується з поширеними психологічними висновками про більш активну емоційну залученість жінок у міжособистісні взаємодії.

Щодо критичного мислення, то як чоловіки, так і жінки мають потенціал до його розвитку. Водночас виявлено певні відмінності: чоловіки частіше демонструють високий рівень критичності, а жінки – середній. Це може пояснюватися впливом стилю навчання, виховання, особливостями когнітивних стратегій або соціальних очікувань. Проте ці відмінності не є суттєвими, що свідчить про загальний баланс у розвитку критичного мислення серед студентів обох статей.

Кореляційний аналіз не виявив статистично значущих зв’язків між індексом толерантності та рівнями емпатії, емоційного відгуку або критичного мислення в жодній з досліджуваних груп. Це може свідчити про наявність інших чинників, що впливають на формування толерантної поведінки. Проте, гендерний аспект не є визначальним. Спираючись на низькі показники кореляційного аналізу, вірогідніше, що вплив мають зовнішні чинники.

4. Розроблена програма формування та розвитку толерантності у студентів з урахуванням гендерного аспекту. Проведена серія зустрічей була спрямована на формування в учасників цінностей толерантності, емпатії, рівності та особистої відповідальності. Програма логічно поєднувала

теоретичні знання з практичними навичками. На першій зустрічі учасники ознайомилися з базовими поняттями толерантності, що стало фундаментом для подальших занять. Наступні зустрічі були присвячені вивченню форм дискримінації, усвідомленню стереотипів, розвитку емпатії та вмінню бачити ситуацію з різних точок зору. Особливу увагу було приділено таким важливим аспектам, як активне слухання, ненасильницьке спілкування та розуміння почуттів інших людей.

Усі заняття мали інтерактивний характер, включали рольові ігри, творчі завдання, групові обговорення та вправи, що сприяли залученню учасників до активної взаємодії. Завершальна зустріч допомогла закріпити набуті знання, усвідомити власну позицію щодо толерантності та визначити шляхи особистого внеску у формування безпечного, поважного середовища. Створення маніфестів, рефлексивні вправи та підсумкове коло дали можливість кожному учаснику висловитися, відчути себе частиною спільноти та визначити особистісні орієнтири.

5. Розроблено рекомендації щодо розвитку толерантності у студентів. Системне застосування окреслених рекомендацій створює передумови для формування толерантної, соціально відповідальної та психологічно зрілої студентської спільноти, здатної до конструктивної взаємодії в умовах сучасного багатоманітного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк В.О., Сингаївська І. В. Соціально-психологічні чинники вибору сексуального партнера у юнацькому віці. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку*: тези доповідей V Міжнародної конференції (Київ, 7 грудня 2023 р.). Київ: Університет "КРОК", 2023. DOI: https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2023/paper/view/1639

2. Бабчук О. Г. Особливості толерантності осіб із різними типами емоційності. Автореф. … кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Одеса: Державний заклад «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», 2012. 20 с.

3. Басанець О. Сутність поняття міжкультурна толерантність в психології культурології та конфліктології. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів*: теорія і практика: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 20–21 берез. 2024 р. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2024. С. 232–236.

4. Брюховецька О.В. Модель професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ, 2015. Вип. 43. С. 3–8.

5. Буковинська М. П. Формування і розвиток особистості: соціальний аспект. *Формування ринкових відносин в Україні,* 2012. №8. С. 172–175.

6. Варій М. Загальна психологія: Підручник для студентів психологічних і педагогічних спеціальностей; М-во освіти і науки України, Львівський державний університет внутрішніх справ. 2-е вид., випр. і доп.. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 967 с.

7. Ващенко І., Ананова І. Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. *Проблеми сучасної психології,* 2019. № 46, С. 59–87.

8. Вітенко І. С. Основи психології. Основи педагогіки: навч.-метод. посібник. 2-ге вид. Чернівці: Книги-ХХІ, 2007. 200 с.

9. Волошина О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі: дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2007. 197 с.

10. Грива О. А. Проблема толерантності молоді у філософсько-освітній парадигмі. Мультиверсум. *Філософський альманах: Зб. наук. пр.* Київ, 2008. Вип. 68. С. 34-43.

11. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полі культурного середовища: монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2005. 227 с.

12. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. … дра філос. наук: 09.00.10; АПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2008. 32 с.

13. Губа Н. О. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 97–108.

14. Гуцол С. Ю. Методологія наукових досліджень: комплекс навчально-методичного забезпечення для підготовки аспірантів за спеціальністю «Психологія» Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2016. 26 с.

15. Дубасенюк О. А. Проблема толерантності в антропофілософському виміру. Історичні уроки голокосту та міжнаціональні відносини (до 70-річчя початку другої світової війни): матер. міжнарод. наук.-практ.конф. для викладачів та студентів: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2010. С.360-365.

16. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. для студентів; Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Факультет

корекц. та соц. педагогіки і психології, каф. психології освіти. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г. [вид.], 2015. 431 с.

17. Жигалкіна-Лебедєва Н. В. Основні детермінанти психологічного здоров'я особистості. 2016. Вип. 17. № 5. С. 144–149.

18. Журавльова Л. П. Діагностика емпатійності особистості [Електронний ресурс]. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2017. 20 с.

19. Канюк О., Іваничко І. Деякі наукові підходи до розуміння терміну «ТОЛЕРАНТНІСТЬ». Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота, гол. ред. О. Бартош, І. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2022. Вип. 2 (51). С. 58–61.

20. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ: Либідь, 2017. 156 с.

21. Книш І. В. Етимологія поняття «толерантність»: історичний та культурний аспект. Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: матеріали IV міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Житомир, 1–2 жовтня 2015 р.). Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. 264 с.

22. Койкова Е. І. Формування толерантності у педагога-музиканта в умовах полікультурного простору. Проблеми сучасної педагогічної освіти: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Крим. гуманіт. ун-ту. Ялта: РВВ КГУ, 2010. Вип. 28. Ч. 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ pspo/2010_28_1/kaikova.pdf

23. Кокун О. М. Психофізіологія. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 184 с.

24. Колобич О. П. Загальна психологія. Навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 172 с.

25. Коломієць Л. І., Шульга Г. Б. Методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни «Спецпрактикум з психодіагностики і психологічного консультування» для студентів галузі знань. Соціальна робота, спеціальності Соціальна робота. Вінниця, 2019. 33 с.

26. Коломієць Л.І., Шульга Г.Б. Психодіагностика в схемах і таблицях: навчальний посібник. Вінниця. 2015. С.13–27.

27. Король Л. Д. Феномен толерантності: аналіз концептуальних підходів у площині зарубіжної психології. Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. 2013. Т. 18, вип. 22, ч. 2. С. 149–158.

28. Король Л. Д. Умови та фактори формування міжнаціональної толерантності в молоді. Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. [ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. Т. І: Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія, за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. К.-Алчевськ: ЛАДО, 2013. Вип. 39. С. 112–117.

29. Корольчук М. С. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посібник. Київ: Ніка-Центр, 2018. 336 с.

30. Кочерга О. Ю. Емпатійність особистості як детермінанта особистісного становлення старшокласника [Електронний ресурс]. Наукові записки РДГУ. Серія: Психологія. 2021. № 1 (Т. 2). С. 58–62.

31. Кузнєцов М. А. Харківський осінній марафон психотехнологій: матеріали наук.- практ. конф., м. Харків, 27 жовтня 2018 р., ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків: Діса плюс, 2018. 304 с.

32. Курова А.В. Крюкова М.А. Загальна психологія: навчально-методичний посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА» - Вступ до спеціальності). Одеса: Фенікс, 2019. 50 с.

33. Курова А.В. Психологія особистості: навчально-методичний посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА»). Одеса: Фенікс, 2019. 40 с.

34. Левченко В. О. Психологічні особливості толерантності в міжкультурному спілкуванні. *Науковий вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка,* 2016. № 2. С. 112–119.

35. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Методичне видання психологу для роботи. Діагностичні методики. Умань. 2011. 615 с.

36. Литвинова С. Толерантність як соціально-педагогічна проблема. *Гуманізація навчально-виховного процесу.* 2020. Вип. LII. Част. І. С. 176–181.

37. Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія; авт. післямови проф. В. Ф. Моргун. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.

38. Мілютіна К.Л. Перспектива дослідження толерантності як передумови створення інклюзивних спільнот. *Теорія і практика сучасної психології.* 2019. Т. 1. № 2. С. 80–84.

39. Моран І. В. Поняття толерантності та основні підходи до її визначення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* 2014. Вип. 26. С. 89–92.

40. Морозов С. М. Психометричний контроль та конструювання психодіагностичних тестів: навч. посібник. Київ. РВЦ «Київський ун-т», 2017. 95 с.

41. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 688 с.

42. Москалець В. М. Психологія особистості: навч. посібн. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 416 с.

43. Норенко І. Ю. Формування мультикультурної та соціальної толерантності майбутніх викладачів психології у процесі магістерської підготовки: дис. ... д-ра філософії: 015. Професійна освіта (за спеціалізаціями); наук. керівник Н. П. Волкова; Університет імені Альфреда Нобеля. Дніпро, 2024. 254 с.

44. Олексюк О. Є. Толерантність як інструментальна цінність особистості успішної людини. *Науковий Вісник Мну імені В.О. Сухомлинського*. Випуск 1.47 (114). Педагогічні науки. 2019. С. 207–210.

45. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі. *Соціальна психологія*. 2018. №4. С. 73–85.

46. Орбан–Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2015. 448 с.

47. Орлова К. Толерантність як визначна риса особистості психолога. Толерантність як ключова цінність мистецтва жити у мирі: матеріали наук. кругл. столу здобувачів вищої освіти, 19 листопада 2024 р. Миколаїв: МНАУ, 2024. С. 27–32.

48. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор. 2011. 468 с.

49. Павелків Р. В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис: Монографія. Рівне: Волинські обереги, 2014. 368 с.

50. Павленко В.М., Мельничук М.М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.

51. Ремньова А.Г. Виховання толерантності в учнів 5 - 7-х класів у процесі вивчення історії: автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 19 с.

52. Романчук О. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості (проблеми формування в сучасному ринковому середовищі). Вища школа. 2014. №1. С. 87–91.

53. Руда О.Ю. Толерантність у роботі викладача з підлітками. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. Вип. 2. С. 181–184.

54. Саннікова О.П., Бабчук О.Г. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2011. Т.2. С. 68–73.

55. Сингаївська І.В. Розвиток психологічної компетентності студентів методом соціально-психологічного тренінгу. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні

аспекти розвитку: тези доповідей II Міжнародної конференції (Київ, 20 листопада 2020 р.). Київ: Університет "КРОК", 2020. С. 171–173.

56. Скок А.Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології. Актуальні проблеми психології. Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ. А.С.К., 2005. Част. 14. С. 143–147.

57. Скрипченко О. Толерантність як морально-психологічне явище. Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 27-28 березня 2003р.: У 5-ти томах. Ред. М. І. Шкіль. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. Т. 2. С. 287–290.

58. Снігурова І. Психологічна структура толерантності особистості: педагогічний аспект. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи:* зб. наук. пр. Київ; Львів; Бережани; Гомель, 2019. Вип. 4. Т. 1. С. 87–92.

59. Сорока І., Сингаївська І. Управління міжособистісними конфліктами у студентському середовищі: результати впровадження навчального курсу. *Psychological journal,* 2022. Т. 8. Вип. 1 (57). С. 18–31.

60. Столяренко О.Б. Психологія особистості. Навчальний посібник [Текст]. Київ. Центр учбової літератури, 2016. 280 с.

61. Суханов В. Ю. Базові категорії і систематизація психологічного знання. *Перспективи розвитку сучасної науки*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7-8 травня 2015 року). Ч.II. Херсон: «Гельветика», 2015. С. 31–33.

62. Терлецька Л. Г. Вікова психологія і психодіагностика: підручник. Київ: ВД «Слово», 2014. 608 с.

63. Хілько С. О. Сформованість толерантності до невизначеності у майбутніх психологів: емпіричний вимір і вимірювання. REHI-світ:

особистопрофесійний розвиток і психологічна допомога майбутніх психологів. Полтава: ФОП Мирон І.А., 2021. С. 58–60.

64. Хілько С.О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018. 279 с.

65. Хілько С.О. Толерантність до невизначеності в структурі саморегуляції особистості в епоху змін. Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти : збірник матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 25 травня 2021 р. Київ: ДЗВО «УМО», 2021. 304 с.

66. Цибуркова, В. Ю. Психологічні предиктори толерантності особистості. Psychological predictors of personality tolerance: дипломна робота магістра; наук. кер. М. А. Крюкова; ОНУ ім. І.І. Мечникова, ІМЕМ, Каф. загальної психології та психології розвитку особистості . Одеса, 2017. 128 с.

67. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим: [курс лекцій]. Київ: Наук. думка, 2016. 190 с.

68. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та корекція. Модульно-рейтинговий курс: навч. посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2015. 656 с.

69. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Херсон: Прапор, 2017. 640 с.

70. Шеремета С. М. Особливості soft-skills студентів-психологів: кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти ступеня бакалавра; наук. керівник Є. Карпенко ; Львівський державний університет внутрішніх справ, Інститут управління, психології та безпеки, Кафедра практичної психології. Львів, 2023. 63 с.

71. Bobo, L. D., & Johnson, D. Prejudice and Tolerance in Diverse Societies. Social Science Quarterly, 96(2), , 2015. P. 234–251.

72. Brown, R., & Dugas, A. The Role of Group Identification in Intergroup Tolerance. Journal of Social Issues, 71(3), 2022. P. 453–471.

73. Dixon, J., & McKenna, J. Group Identity and Tolerance in Multicultural Societies. Personality and Social Psychology Bulletin, 45(3), 2018. P. 453–468.

74. Hewstone, M., & Hughes, J. Social Identity and Intergroup Tolerance: Evidence from Multicultural Societies. European Journal of Social Psychology, 50(4), , 2019. P. 695–707.

75. Khilko S.O. Study of Future Psychologists' Tolerance to Uncertainty Maturity. Science and Education. 2017. № 9. P. 59–67.

76. Levine, M., & Campbell, J. L. The Impact of Tolerance on Intergroup Conflict Resolution. Group Processes & Intergroup Relations, 16(5), 2013. P. 695–711.

77. Monteith, M. J., & Mark, L. Tolerance and the Effects of Prejudice Reduction Programs. Journal of Personality and Social Psychology, 108(3), , 2014. P. 517–532

78. Montoya R. M., & Horton, J. J.. The Psychological Effects of Tolerance on Intergroup Relations. Social Psychology Quarterly, 77(4). 2014. P. 299–314.

79. Pettigrew, T. F., & Christ, O. Cross-National Differences in Intergroup Tolerance: A Multinational Comparison. International Journal of Psychology, 52(6), , 2016. P. 408–421.

80. Smith, E. R., & Mackie, D. M. The Psychology of Social and Cultural Diversity. Annual Review of Psychology, 72, 2021. P. 321–343,

81. Tajfel, H., & Turner, J. C. Intergroup Conflict and Cooperation. Psychology of Intergroup Relations, 39(1), , 2020. P. 102–119.

82. Verkuyten, M. Tolerance and the Role of Social Identity in Intergroup Relations. International Journal of Intercultural Relations, 61, 2017. P. 87–97.

Всього джерел – 82

Джерел за останні десять років - 44

Джерел зарубіжних авторів за останні десять років – 8 (72, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 83)

Джерел українських авторів за останні десять років – 36 (1, 3, 6, 7, 13, 14, 17, 18, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 55, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70)

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторська анкета

Шановні респонденти!

Просимо вас відповісти на запитання анкети, що проводиться з метою наукового дослідження. Опитування є анонімним. Усі дані будуть використані виключно в узагальненому вигляді. Виберіть варіант відповіді, який найбільше відповідає вашій думці.

Вік: _____

Стать:

Чоловіча

Жіноча

Факультет / спеціальність: _____

Курс навчання: _____

1. **Чи вважаєте Ви себе толерантною особистістю?**

Так

Скоріше так

Важко сказати

Скоріше ні

Ні

2. **Чи відчуваєте Ви, що до Вас ставляться по-різному через Вашу стать у студентському колективі?**

Так, часто

Іноді

Ні, ніколи

Важко сказати

3. **Які риси, на Вашу думку, найбільше впливають на розвиток толерантності особистості?** (можете обрати декілька варіантів)

Виховання в родині

Освіта

Особистий життєвий досвід

Релігійні переконання

Гендер

Інше: _____

4. **Чи впливає, на Вашу думку, соціальне оточення (друзі, знайомі, колектив) на рівень Вашої толерантності?**

Так, значною мірою

Так, частково

Ні, не впливає

Важко сказати

5. Які джерела інформації, на Вашу думку, найбільше формують уявлення про толерантність? (можна вибрати кілька варіантів)
Соціальні мережі
Засоби масової інформації (ТБ, радіо, преса)
Освітнє середовище (викладачі, програми)
Культура та мистецтво (фільми, література, музика)
Досвід подорожей / міжкультурне спілкування
Інше: _____

6. Чи стикались ви з проявами нетолерантності в студентському середовищі? (виберіть одну відповідь)
Так, часто
Так, іноді
Дуже рідко
Ніколи не стикався/лася

7. Чи вважаєте ви, що студентське середовище є толерантним? (можете обрати одну відповідь)
Так, повністю толерантне
Переважно толерантне, з окремими винятками
Частково толерантне, часто виникають проблеми
Ні, зовсім не толерантне

8. Чи вважаєте ви людей, з якими спілкуєтесь найчастіше, толерантними? (можете обрати одну відповідь)
Так, вони повністю толерантні
Переважно так, але є окремі винятки
Не завжди, іноді проявляють нетолерантність
Ні, вважаю їх нетолерантними

9. Для підвищення рівня толерантності в студентському середовищі доцільним є: (можете обрати декілька варіантів)
Проведення тематичних тренінгів і воркшопів
Організація міжкультурних заходів (дні культур, обміни тощо)
Включення теми толерантності до навчальних курсів
Проведення інформаційних кампаній і соціальної реклами
Запровадження кураторських програм із підтримки різних груп
Посилення відповідальності за прояви дискримінації
Створення відкритих дискусійних клубів
Інше:_____

Додаток Б

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (С. Пеклич)

Бланк методики

Інструкція : Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку або будь- який інший значок навпроти кожного твердження:

	№	Твердження	*Абсолютно не згоден*	*Не згоден*	*Скоріш за все не згоден*	*Скоріш за все згоден*	*Згідний*	*Повністю згідний*
I.	1.	В змішаних подружжях зазвичай більше проблем, ніж в парах між людьми однієї національності.	6	5	4	3	2	1
	2.	До кавказців буду відноситись краще, якщо вони поміняють свою поведінку.	6	5	4	3	2	1
	3.	Це нормально, вважати, що свій народ є кращим, аніж інші народи.	6	5	4	3	2	1
	4.	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людину будь-якої національності.	1	2	3	4	5	6
	5.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей.	1	2	3	4	5	6
	6.	До деяких націй та народів важко добре відноситись.	6	5	4	3	2	1
	7.	Я можу уявити чорношкіру людину своїм близьким другом.	1	2	3	4	5	6

		Результат :						
II.	8.	У ЗМІ може бути представлена будь- яка думка.	1	2	3	4	5	6
	9.	Бідні та безпритульні самі винні у своїх проблемах.	6	5	4	3	2	1
	10.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися.	6	5	4	3	2	1
	11.	Всіх психічно хворих людей потрібно ізолювати від суспільства.	6	5	4	3	2	1
	12.	Біженцям потрібно помагати не більше, ніж всім іншим, так як у місцевих проблем не менше.	6	5	4	3	2	1
	13.	Для того, щоб навести лад у країні потрібна «сильна рука».	6	5	4	3	2	1
	14.	Туристи повинні мати ті ж самі права, що і місцеві мешканці.	1	2	3	4	5	6
	15.	Будь-які релігійні течії мають право на існування.	1	2	3	4	5	6
		Результат :						
	16.	Якщо друг зрадив, то потрібно йому помститися.	1	2	3	4	5	6
	17.	В суперечці може бути правильна лише одна точка зору.	6	5	4	3	2	1
	18.	Навіть якщо у мене є своя точка зору, я завжди готовий вислухати і інші думки.						
			1	2	3	4	5	6

III.	19.	Якщо хтось вчиняє зі мною грубо, я відповідаю тим самим.	6	5	4	3	2	1
	20.	Людина, яка думає не так як я дратує мене.	6	5	4	3	2	1
	21.	Мені діє на нерви безпорядок.	6	5	4	3	2	1
	22.	Я хотів би стати більш терпимою людиною, по відношенню до інших.	1	2	3	4	5	6
		Результат :						
Загальний результат :								

Обробка результатів

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали.

Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за наступними ступенями:

22-60 – низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини і наявності у нього виражених інтолерантнісних установок по відношенню до навколишнього світу і людей.

61-99 – середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантності рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

100-132 – високий рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання у людини «кордонів толерантності», пов'язаними, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості. Також важливо враховувати, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника і цілях дослідження).

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали:

I. Етнічна толерантність.

Субшкала «етнічна толерантність» виявляє ставлення людини до представників інших етнічних груп і установки в сфері міжкультурної взаємодії.

До *19* балів низький рівень;

20-31 – середній рівень;

32 і більше балів – високий рівень.

II. Соціальна толерантність.

Субшкала «соціальна толерантність» дозволяє досліджувати толерантні і інтолерантні прояви по відношенню до різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також вивчати установки особистості по відношенню до деяких соціальних процесів

До *22* балів – низький рівень;

23-36 – середній рівень;

37 і більше балів – високий рівень.

III. Толерантність як риса особистості.

Субшкала «толерантність як риса особистості» включає пункти, що діагностують особистісні риси, установки і переконання, які в значній мірі визначають ставлення людини до навколишнього світу.

До *19* балів низький рівень;

20-31 – середній рівень;

32 і більше балів – високий рівень.

Додаток В

Методика «Рівень емоційного відгуку» за А. Меграбяном і Н. Епштейном

Призначена для дослідження емпатії (співпереживання), тобто вміння поставити себе на місце іншого, здатності до емоційної чуйності в конфліктних ситуаціях. Емпатія веде до збалансованості міжособистісних відносин.

Текст опитувальника

Інструкція: «Опитувальник містить 33 твердження. Прочитайте їх і пригадайте, що переживаєте, як вважаєте, як поводитеся в описаних ситуаціях. Якщо частіше або зазвичай так, як в твердженні, то пишіть «так» (+), якщо інакше - «ні» (-) ».

1. Мене засмучує, коли я бачу, що хтось незнайомий мені відчуває себе самотньо.
2. Люди перебільшують сприйнятливість тварин і їх здатність відчувати.
3. Мені неприємно, коли люди відкрито проявляють свої почуття.
4. Мене дратують люди, які завжди себе жаліють.
5. Я починаю нервувати, коли хтось поруч нервує.
6. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
7. Я приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.
8. Іноді пісні про кохання дуже чіпають мене.
9. Я дуже хвилююся, коли повинен повідомити людям неприємну новину.
10. На мій настрій сильно впливають оточуючі.
11. Більшість іноземців здаються мені холодними і неемоційними.
12. Я б вважав за краще професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.
13. Я не дуже засмучуюсь, якщо один діє необдумано.
14. Я люблю спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. Самотні люди часто недоброзичливі.
16. Я засмучуюсь, якщо бачу, що плаче людини.
17. Слухаючи деякі пісні, я відчуваю себе щасливим.
18. Коли я читаю роман, то переживаю все насправді.
19. Я серджуся, коли бачу, що з кимось погано поводяться.
20. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо навколо все хвилюються.
21. Якщо один обговорює свої проблеми, я намагаюся перевести розмову

на іншу тему.

22. Коли я буваю в кіно, мене дивує, як багато навколо зітхають, плачуть.
23. Чужий сміх не заражають мене.
24. Коли я приймаю рішення, почуття інших людей на мене не впливають.
25. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі пригнічені.
26. Мені важко бачити, як люди засмучуються через дрібниці.
27. Я дуже переживаю, коли бачу страждання тварин.
28. Трохи нерозумно переживати те, що відбувається в кіно або книзі.
29. Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей.
30. Чужі сльози скоріше викликають у мене роздратування, ніж співчуття.
31. Я дуже переживаю, коли дивлюся фільми.
32. Я часто можу залишатися байдужим до хвилювання навколо.
33. Я вважаю, що маленькі діти іноді плачуть без видимих причин.

Обробка результатів і інтерпретація

Обробка результатів

Для обробки відповідей зручно скористатися Бланком підрахунку результатів. Обробка проводиться у відповідності з ключем. За кожну відповідь нараховується від 1 до 4 балів.

Бланк підрахунку результатів

Номер упідтвердження	Відповідь (в балах)			
	Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1

6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1
15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	4	3	2	1
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4

22	4	3	2	1
23	4	3	2	1
24	1	2	3	4
25	1	2	3	4
Σ				

Загальна оцінка підраховується шляхом підсумовування балів. Ступінь вираженості здібності особистості до емоційного відгуку на переживання інших людей (емпатії) визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенів.

Таблиця перерахунку «сирих» балів у стіни

Стіни	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Стандартний відсоток	2,28	4,40	9,19	14,98	19,15	19,15	14,98	9,19	4,40	2,28
Чоловіки	<=45	46-51	52-56	57-60	61-65	66-69	70-74	75-77	79-83	>=84
Жінки	<=57	58-63	64-67	68-71	72-75	76-79	80-83	84-86	87-90	>=91

Аналіз і інтерпретація результатів

- 82-90 балів - дуже високий рівень;
- 63-81 бал - високий рівень;
- 37-62 балів - нормальний рівень;
- 36-12 балів - низький рівень;
- 11 балів і менше - дуже низький рівень.

Додаток Г

Тест на емпатію для дорослих Л. Журавльова

Інструкція. Ознайомтесь з наведеними нижче ситуаціями і пригадайте, які Ваші реакції були в подібних ситуаціях в реальному житті. Окресліть номер обраної відповіді у бланку відповідей.

І. Повертаючись ввечері додому, ви стаєте свідком бійки двох людей вашого віку. Ваші дії?

1. Злість учасників поєдинку викличе у мене азарт уболівальника. Мені буде дуже цікаво дізнатися, чим закінчиться бійка.

2. Пройду мимо, практично не звертаючи на них увагу. Не втручатимусь.

3. Уявлю, ніби я опинився (лась) на місці одного з них і відчую його біль, неприємні переживання і швидко пройду мимо, щоб не втрапити в бійку.

4. Відчую біль, страх, злість і мені стане шкода цих людей, особливо слабшого.

5. Деякий час буду уявляти, як можна було б припинити бійку, але думка про те, що нічого не вийде зупиняє мене.

6. Покличу на допомогу і разом спробую припинити бійку.

7. Стану захищати слабшого і спробую припинити бійку.

8. Ваша відповідь.

ІІ. У ваш колектив прийшов новачок, якого всі відразу незлюбили. Як ви вчините?

1. Буду підтримувати своїх товаришів і насміхатись, принижувати його, оскільки, якщо когось не люблять, то є за що.

2. Проявлю нейтральне ставлення до новачка і не буду втручатися у його взаємини з колективом.

3. При кожному насміханні над новачком, уявляю себе на його місці і мені стає дуже неприємно.

4. Кожного разу при сутичках новачка з колегами я співчуваю йому, мені шкода його, однак, я не вважаю за потрібне втручатися у його взаємини з колективом.

5. Мені шкода новачка, хочеться йому допомогти, проте щось заважає це зробити.

6. Я спробую ближче познайомитися з ним і показати колегам його переваги, кращі якості, здібності.

7. При перших глузуваннях над новачком, стану на його захист, хоча при цьому перепаде і мені.

8. Ваша відповідь.

ІІІ. Ви повертаєтесь додому. Пройшовши кілька кроків від зупинки, почули, що хтось скавчить. Підійшовши до кущів – побачили там цуценя. Ваші дії?

1. Візьму цуценя на руки і понесу додому;

2. Дам цуценяті щось поїсти;

3. Подумаю, що треба сказати про цуценя товаришеві, який хотів мати собаку;

4. Мені стане шкода цуценя, погладивши його подумаю, що можливо хтось візьме його до себе;

5. Мені стане сумно від цього скавучання;

6. Подивлюсь на цуценя і піду далі;

7. Штовхну цуценя ногою і накажу: « Не скавчи!»;

8. Ваша відповідь.

IV. Ви захоплено дивитесь дуже цікавий фільм у кінотеатрі. Раптом чуєте, що Ваша сусідка схлипує, співпереживаючи героям фільму. Ваша реакція:

1. Пожартую з її м’якосердності, чим її підбадьорю.

2. Настільки буду захоплений(на) подіями фільму, що не помічу стан сусідки.

3. Відчую, що сусідка схвильована майже як я, проте мені не зрозуміло, як можна плакати, спостерігаючи за життям вигаданих героїв.

4. Мені зрозуміле хвилювання жінки і я почав (ла) співпереживати не лише героям фільму,

а й своїй сусідці.

5. Подумаю, що потрібно було б якось втішити сусідку, однак не зважусь це зробити.

6. Скажу їй наскільки мені зрозумілі її переживання і дам їй салфетку (носовичок, цукерку, жуйку, тощо).

7. Кину дивитись фільм і вийду до бару (кафе) у фойє, щоб купити води для сусідки.

8. Ваша відповідь.

V. Ви збираєтесь у гості до рідних, а Вашому знайомому (знайомій) подарували путівку на відпочинок до середземноморського курорту. Він (вона) просить Вас позичити у дорогу Вашу новеньку валізу. Ваша реакція?

1. І за які такі заслуги людям так щастить? А валіза і мені потрібна.

2. Я сам (а) на днях їду до рідних і мені потрібна валіза.

3. Я зрадію за свого знайомого (знайому) і відразу уявлю як би я відпочив (ла), маючи таку путівку, однак валіза мені потрібна для моєї подорожі.

4. Прекрасно! Там він (вона) зможе по справжньому відпочити.

5. Почну думати, яким чином допомогти приятелю (приятельці) як найкраще зібратися у цю подорож.

6. Запропоную йому (їй) свою стару валізу, яка має досить пристойний вигляд.

7. Позичу нову валізу, а сам (а) скористаюсь старою.

8. Ваша відповідь.

VI. Ви зайняті дуже важливою справою. Приходить Ваш товариш (подруга) і просить Вас допомогти в примиренні з коханою людиною. Ваша реакція.

1. Відкладу свої справи. Скажу, що я дуже співчуваю товаришеві (подрузі), розумію його (її) і зателефоную його подрузі (другу), щоб домовитись про зустріч цього ж дня.

2. Пообіцяю товаришеві (подрузі), що при нагоді обов'язково поговорю з його коханою (коханим).

3. Відклавши справи, почну міркувати, яким чином зможу допомогти товаришеві.

4. Відчую переживання свого друга (подруги). Мені його (її) дуже шкода.

5. Відразу переймусь хвилюванням і розпачем свого товариша (подруги), уявлю себе як би я переживав (ла), у подібній ситуації.

6. Відмовлюсь. Не люблю втручатися в справи інших.

7. Не буду втручатись у чужі справи, тому що потім залишусь винним.

8. Ваша відповідь.

VII. Літо. Жара. Парк. Ви стоїте в черзі за морозивом. Після гарного відпочинку у Вас залишилось грошей на одну пачку морозива. Коли підійшла Ваша черга, раптом з'являється дитина і намагається купити морозиво перед Вами. Ваша реакція?

1. «Звикай поважати старших. Іди і постій в черзі.».

2. Зроблю вигляд, що я її не помічаю і куплю собі морозиво.

3. Відчую, як страшенно хочеться дитині морозива, однак мені його також дуже хочеться. Дитина може і після мене купити морозиво.

4. Бачу, що дитині дуже хочеться морозива і вона не може себе заставити стояти в черзі, проте вирішу не пропустити її без черги.

5. У першу мить у мене виникає бажання пропустити дитину без черги, проте я уже дав гроші продавцю….

6. Дам можливість дитині купити морозиво переді мною.

7. Відчувши переживання дитини і побачивши, що їй не вистачило грошей, дам їй свою порцію морозива.

8. Ваша відповідь.

VIII. Вокзал. Ви стоїте в черзі за квитками. Коли підійшла ваша черга і Ви попросили квиток у місто N, касир гнівно крикнула: «Ви що читати не вмієте. В N квитків немає!» Ваша реакція?

1. Скажу: «Дякую!» з докором у голосі і зроблю зауваження за нетактовну поведінку.

2. Спокійно розвернусь і піду шукати інший транспорт в місто N.

3. Переймусь роздратованістю касира і мені стане себе дуже шкода.

4. Відчую не лише роздратування, а й страшенну втому, напруження

касира і мені стане її шкода.

5. У мене виникне бажання зробити щось приємне для цієї втомленої жінки, однак я маю поспішати до міста N.

6. Щиро вибачусь за свою неуважність і скажу щось на зразок того, що мені дуже шкода, що згаяв (ла) час такої перевтомленої людини.

7. Побачивши втомлене обличчя касира, посміхнусь їй, відійду від каси, куплю пляшку води, повернусь до каси і подарую касиру.

8. Ваша відповідь.

IX. На вулиці до Вас підійшла молода жінка з дитиною і просить дати їй грошей – їй не вистачає 2 гривні на хліб, а у вас є лише кілька гривень на обід. Ваша реакція?

1. Не повірю жінці, подумаю, що вона жебрачка, тим паче, самому (ій) їсти хочеться.

2. Пройду мимо, не звертаючи уваги.

3. Уявлю як би я почувався (лась) у подібній ситуації і швидше піду далі.

4. Відчую стан жінки, мені стане шкода її, однак, якщо я не перекушу, то не зможу добре виконати свої справи.

5. Почну розпитувати про причини такого стану, і, лише оцінивши все об’єктивно пораджу звернутись до інших людей.

6. Деякий час повагаюсь, але все ж дам дрібні гроші (копійки), залишивши собі на обід.

7. Допоможу жінці, давши гроші, або ж куплю їй хліба.

8. Ваша відповідь.

X. Ви побачили, як хлопці піймали кішку і знущаються з неї. Ваша реакція?

1. Спробую відібрати кішку у хлопців і нагодую її.

2. Покличу на допомогу своїх друзів, або дорослих.

3. Почну розмірковувати, яким чином допомогти тварині.

4. Мені буде дуже шкода кішку, я подумаю, що хлопці дуже погано чинять, знущаючись над твариною.

5. Мені стане неприємно від такої сцени і я швидше піду у своїх справах

6. Пройду мимо, не звертаючи уваги.

7. Я не люблю бездомних кішок.

8. Ваша відповідь.

Обробка результатів

Власну відповідь за змістом відносимо до однієї з семи шкал. Підраховуємо загальну кількість відповідей по кожній із шкал.

I шкала: антиемпатія: за кожну відповідь нараховується (-2) бали;

II шкала: індиферентність: за кожну відповідь нараховується (-1) бал;

III шкала: співпереживання: за кожну відповідь нараховується 1 бал;

IV шкала: співчуття: за кожну відповідь нараховується 2 бали;

V шкала: внутрішнє сприяння: за кожну відповідь нараховується 3 бали;

VI шкала: реальне сприяння не на шкоду собі: за кожну відповідь даємо 4 бали;

VII шкала: реальне сприяння на шкоду собі: за кожну відповідь даємо 5 балів;

Інтегральна емпатія: сума балів за I – VII шкалами. Дуже високий рівень емпатії: 46 – 60 балів. Високий рівень емпатії: 36 – 45балів. Середній рівень емпатії: 16 – 35 балів. Низький рівень емпатії: 5 – 15 балів. Дуже низький рівень емпатії: (-5) – 4 бали. Антиемпатія (дисонансна емпатія): (-20) – (-6) балів.

Додаток Д

Тест критичності мислення Л. Старкі (адаптація О. Луценко)

Інструкція. В усіх завданнях (крім першого) виберіть і позначте один найбільш правильний (відповідний) варіант відповіді. У першому завданні відзначте найменш правильний (відповідний) варіант відповіді. На виконання відводиться 30 хвилин і завдання, на які не вистачило часу, вважаються невирішеними.

Тестовий матеріал

1. Ви провели успішний пошук роботи, і тепер у Вас є три різних пропозиції на вибір. Що можна зробити, щоб найбільш ретельно вивчити потенційних роботодавців?

a) Дослідити їх веб-сайти.

b) Подивитися новини, щоб з'ясувати, чи згадуються в них дані компанії.

c) Дослідити їх фінансове становище.

d) Поговорити з людьми, які вже там працюють.

2. Який висновок є найкращим для судження, що починається словами: «вісім чоловік в моєму класі ...»?

a) люблять тефтелі, значить, і мені слід їх любити.

b) живуть в південній частині міста, тому я теж повинен там жити.

c) з тих, хто готувався по конспекту Андрія, отримали «задовільно», тому я отримаю таку ж оцінку.

d) з тих, хто вже познайомився з новим директором школи, йому симпатизують, тому мені

він теж сподобається.

3. Що із запропонованого нижче НЕ є прикладом техніки переконання?

a) Джинси тигрового забарвлення можна придбати у вашому місцевому гіпермаркеті.

b) Найкращі матері готують з соусами «Торчин».

c) Голосуйте за мене, і я обіцяю, що наші школи стануть краще. Мій опонент просто хоче скоротити шкільний бюджет.

d) Наші шини не тільки гарніші, вони також краще поводять себе на дорозі.

4. Що звучить як аргумент?

a) Мені наснилося, що я отримав трійку за іспит з біології, а потім це сталося насправді. Щоб наступного разу я міг отримати оцінку краще, мені повинен наснитися більш позитивний сон.

b) Ганна хотіла краще водити машину, тому вона пішла на уроки водіння і вивчила

керівництво по автомобілях. Її водіння дійсно покращилося.

c) Після штормового вітру в минулому жовтні з дерев опало все листя. Тоді-то я і дізнався, що листя опадає через вітер.

d) Коли Максим зрозумів, що застудився, він почав приймати Coldrex. Через чотири дні він

відчув себе набагато краще завдяки прийому Coldrex.

5. Ви намагаєтеся вибрати один з трьох автомобілів: двомісний спортивний автомобіль, з двома дверима седан або міні-позашляховик. Що не є прийнятним критерієм для вибору?

a) Ціна.

b) Витрата палива.

c) Тиск в шинах.

d) Об'єм багажника.

6. Яке з рішень прийнято тільки на основі емоцій?

a) Ви нелюбите зиму, тому, хоча це занадто дорого для Вас, Ви обираєте відпустку на Багамах.

b) Школа закривається після загрози застосування бомби.

c) Доходи Вашої компанії за третій квартал виявилися набагато вищі, ніж очікувалося.

d) Вам потрібен новий міксер, тому Ви переглядаєте оголошення в газеті і купуєте його, коли на нього з'являється знижка.

7. В якому випадку краще сходити в бібліотеку, ніж провести пошук по Інтернету?

a) Ви пишете звіт про недавні рішеннях Верховного Суду своєї країни.

b) Ви хочете дізнатися історію ефективності акцій, які збираєтеся придбати на фондовому ринку.

c) Вам потрібно порівняти процентні ставки декількох банків.

d) Ви хочете більше дізнатися про старе планування вашого міста.

8. Ви читаєте в газеті про переговори по зарплаті за участю працівників громадського транспорту. Вони загрожують завтра влаштувати страйк, якщо їх вимоги про підвищення зарплат і пільг не будуть задоволені. Що з переліченого нижче представляє висновок з цього сценарію?

a) Платежі зі страхування здоров'я дуже дорогі.

b) У найближчі кілька тижнів ціна на бензин спровокує підвищення цін на квитки.

c) Людям, які їздять на автобусі, слід шукати можливу транспортну альтернативу.

d) Роботодавцям ніколи не подобається задовольняти вимоги по зарплаті.

9. Що невірно в цьому судженні: «Ви думаєте, що нам потрібні нові правила за контролем забруднення повітря? Я вважаю, що у нас і так забагато правил. Політики тільки і роблять, що ухвалюють нові обмеження і контролюють нас все більше. Це пригнічує. Безумовно, нам не потрібні ніякі нові правила»?

a) Той хто говорить не дбає про навколишнє середовище.

b) Той хто говорить змінив тему розмови.

c) Той хто говорить балотується на політичну посаду.

d) Той хто говорить нічого не розуміє в проблемі забруднюючих

викидів.

10. На що Вам не слід спиратися, роблячи оціночне судження?

a) Інтуїція.

b) Здоровий глузд.

c) Чутки.

d) Минулий досвід.

11. Яке твердження представляє оціночне судження замість факту?

a) Моя презентація була чудова. Я впевнений, що мій начальник тепер мене підвищить.

b) Моя презентація була чудова. Всі клієнти сказали мені, що їм сподобалося.

c) Моя презентація була чудова. Вона заслужила премію від керівництва.

d) Моя презентація була чудова. Це було відзначено саме так на моїй атестації.

12. Ваша мрія – провести відпустку в Індонезії. Проаналізувавши інформацію, Ви вирішили, що для цієї поїздки необхідно 6000 $. Яким способом найкраще досягти цієї мети?

a) Скоротити дискреційні витрати (понад життєво необхідних) на 200 $ в місяць і накопичити грошей.

b) Попросити членів сім'ї і друзів подарувати гроші на поїздку.

c) Продати свій автомобіль, щоб фінансувати поїздку.

d) Підшукати більш розумне в грошовому відношенні місце для проведення відпустки.

13. Що невірно в наступному судженні? «Україна – любіть її або їдьте звідси!»

a) Немає нічого неправильного в цьому судженні.

b) Воно має на увазі, що якщо Ви їдете з країни у відпустку, Ви її не любите.

c) Воно не говорить Вам про те, як любити її.

d) Воно пропонує тільки два варіанти, коли насправді їх набагато більше.

14. Яка з цих ситуацій НЕ потребує вирішення проблеми?

a) Коли Ви принесли новий комп'ютер додому, Ви виявили, що в коробці немає миші.

b) Коли Вам повернули фотографії після друку, виявилося, що вони не Ваші.

з) Всі в вашому колективі хочуть влаштувати свято в ресторані «Зустріч», але Ви їли там тільки вчора ввечері.

d) Начальник просить Вас закінчити звіт до завтрашнього ранку, але сьогодні – день народження Вашого сина і Ви обіцяли повести його ввечері на футбол.

15. Який варіант Інтернет-сайту, швидше за все, надає найоб'єктивніше інформацію про Авраама Лінкольна?

a) www.members.aol.com/LeeV/Lincolnlover.html: домашня сторінка

професора історії, який написав книгу про президентство А. Лінкольна.

b) www.southerpower.org/assassinations: сайт конфедеративних групи (прихильники рабства під час війни Півночі та Півдня) про відомі політичні вбивства, переважно присвячений А. Лінкольну (який виступав проти рабства).

c) www.lincolndata.edu: сайт групи збереження історичної спадщини, яка заархівувала всю переписку А. Лінкольна.

d) www.alincoln-library.com: президентська бібліотека в Спрінгфілді, Іллінойс, присвячена біографії шістнадцятого президента.

16. Що є найбільш вірогідною причиною наступного: «Наша хокейна команда була непереможною в цьому сезоні»?

a) У інших команд немає нової хокейної амуніції.

b) У нас є новий тренер, який посилено працює з нашою командою.

c) Деякі члени нашої команди провели це літо в хокейному таборі.

d) Я одягав свій щасливий светр перед кожною грою.

17. Що невірно в «логіці» наступного твердження: «Як Ви можете вірити його свідченням?

Він же – засуджений злочинець!»?

a) Факт, що людина, яка дає свідчення і була визнана винною у злочині, не означає, що вона бреше.

b) Засуджений злочинець не може свідчити в суді.

c) У людини, що говорить є упередженість проти злочинців.

d) Хто говорить, очевидно, не відвідував юридичну школу.

18. Що з нижченаведеного є обґрунтованим судженням.

a) Я отримав на іспиті «відмінно». Вчора ввечері я дуже втомився, хоча всього лише вчився. Щоб і далі отримувати «відмінно» мені потрібно перестати так напружено вчитися.

b) Ваш автомобіль погано їде. Ви тільки що намагалися пояснити новому механіку, що Вам потрібно замінити масло. Б'юся об заклад, що він – причина Ваших автомобільних проблем.

c) Я не пилососив вже кілька тижнів. У мене з'явилося багато бруду і пилу по всій підлозі, а моя алергія загострилася. Якщо я хочу, щоб в будинку було чистіше, мені потрібно частіше пилососити.

d) Футбольна команда «Ворскла» (Полтава) ніколи не вигравала Кубок УЄФА. Нещодавно вони виграли Кубок України. «Ворскла» скоро знову програє в Лізі Європи.

Прочитайте текст і дайте відповідь на два наступних питання.

«Я завжди знала, що хочу стати морським біологом. У шість років мої батьки повели мене в акваріум, і це мене зачепило. А в коледжі я отримала практику на океанському дослідному рейсі і вирішила спеціалізуватися в океанографії. Поїздка спонсорувалася Службою Дослідження планктону, і нашою метою було зібрати якомога більше різних типів мікроскопічних рослин і тварин, щоб подивитися, чи впливає на морську екосистему збільшення кількості рибалок. Наша група була розділена на дві команди для збору різних видів планктону. Працювати з фітопланктоном, особливо з

синьо-зеленими водоростями, було здорово. Ми вимірювали рівень хлорофілу у воді, щоб визначити, де і в яких кількостях є фітопланктон. Працювалося добре, так як вода була прозорою, без каламуті і бруду».

19. Що таке фітопланктон?

a) Інша назва хлорофілу.

b) Мікроскопічна рослина.

c) Мікроскопічна тварина.

d) Вид риби.

20. Автор каже, що її дослідницька група з'ясовувала, чи призвело збільшення кількості

рибалок в зоні вивчення до:

a) позитивного впливу на місцеву економіку.

b) виснаження рибних ресурсів.

c) збільшення роботи для морських біологів.

d) негативного впливу на стан навколишніх вод.

21. Ви хочете продати свій автомобіль трирічної давнини і придбати новий. Який Інтернетсайт швидше за все надасть найкращу інформацію про те, як продати старий автомобіль?

a) www.autotrader.com: останні ціни і огляди нових та старих машин; поради щодо обґрунтування ціни.

b) www.betterbusinessbureau.org: безкоштовна споживча та бізнес-освіта; консультування перед початком нового бізнесу.

c) www.newwheels.com: дослідження кожної марки і моделі серед останніх пропозицій світового автомобільного ринку.

d) www.carbuyingtips.com: все, що Вам потрібно знати, перш ніж купити нову машину.

22. Яке з цих пояснень найбільш слабке?

a) Ціни на бензин настільки високі, що багато людей більше не будуть їздити в далекі подорожі.

b) Завтра я не зможу одягти свою нову сорочку, тому що вона зараз в пранні.

c) Домашня робота Василя не була готовою до терміну, тому, що він не здав її вчасно.

d) У цьому році у нас немає нових підручників, тому що шкільний бюджет був урізаний.

23. Яка з цих проблем є найбільш серйозною?

a) Ваш викладач хворий і пропустить заняття вранці, коли Ви збиралися здати складний іспит.

b) Ви втрачаєте копію Вашого розкладу і забуваєте підготуватися до серйозного іспиту.

c) Ви не можете знайти одну з книг, які потрібні для підготовки до серйозного іспиту.

d) Важливий іспит виявився складнішим, ніж Ви могли подумати, і включає питання, до яких Ви не готувалися.

24. Який з цих доводів найбільш важливий при оцінці інформації,

знайденої в мережі Інтернет?

a) Автори, що публікуються в мережі Інтернет, як правило, менш компетентні, ніж ті, що публікуються у пресі.

b) Інтернет-автори зазвичай упереджені.

c) Будь-хто може опублікуватися в мережі Інтернет; немає гарантії в тому, що матеріал буде об'єктивним.

d) Друкована інформація майже завжди більш точна, ніж Інтернет-інформація.

25. Що невірно в наступному судженні? «Американські студенти не згодні, щоб буквена система оцінок успішності замінювалося на цифрову. Вони побоюються, що так можна дійти до того, що у них заберуть імена і будуть звертатися до них за номерами!»

a) Висновок є занадто надмірним.

b) Немає нічого неправильного в цьому твердженні.

c) Студенти не повинні брати участь в обговоренні системи оцінювання в їхньому навчальному закладі.

d) Судження не пояснює, чому керівництво хоче позбутися буквених оцінок.

26. У чому дійсно полягає проблема, а не просто якийсь її вторинний наслідок?

a) Ваш банк стягує за користування кредитом 4% від кожної суми.

b) Ваш ліміт по кредитній карті вичерпався, коли Ви хотіли розрахуватися нею в магазині.

c) Щомісяця Ви витрачаєте більше грошей, ніж заробляєте.

d) Минулого місяця п'ята частина Вашої зарплати пішла тільки на погашення відсотків по кредитах.

27. Яка фраза є прикладом гіперболи?

a) У досконалому світі не було б війн.

b) Цей наряд налякав би й шкіру кішки.

c) Ви не найкращий кухар в світі.

d) Він їздить майже так само швидко, як гонщик в гонках Наскар.

Додаток Е

Результати лінійної кореляції r-Пірсона

(N = 70, n_1 = 35 чол., n_2 = 35 жін.)

Перемінна 1	Перемінна 2	Результат
Жінки		
Індекс толерантності	Рівень емпатії	-0,177
Індекс толерантності	Рівень емоційного відгуку	0,084
Індекс толерантності	Рівень критичного мислення	0,012
Чоловіки		
Індекс толерантності	Рівень емпатії	0,087
Індекс толерантності	Рівень емоційного відгуку	0,155
Індекс толерантності	Рівень критичного мислення	0,032

Примітки:

1) * – зміни достовірні на рівні $p \leq 0,05$.

Додаток Є

Узагальнені результати анкетування респондентів

(N = 70, n_1 = 35 чол., n_2 = 35 жін.)

№ з/п	Питання	Результат (%)
1.	Чи вважаєте Ви себе толерантною особистістю	Так – 30% Скоріше так – 18% Важко сказати – 6% Скоріше ні – 23% Ні – 23%
2.	Чи відчуваєте Ви, що до Вас ставляться по-різному через Вашу стать у студентському колективі?	Так, часто – 31% Іноді – 49% Ні, ніколи – 20%
3.	Які риси, на Вашу думку, найбільше впливають на розвиток толерантності особистості? (можете обрати декілька варіантів)	Виховання в родині – 14% Освіта – 20% Особистий життєвий досвід – 19% Релігійні переконання – 10% Гендер – 37%
4.	Чи впливає, на Вашу думку, соціальне оточення (друзі, знайомі, колектив) на рівень Вашої толерантності?	Так, значною мірою – 28% Так, частково – 26% Ні, не впливає – 46%
5.	Які джерела інформації, на Вашу думку, найбільше формують уявлення про толерантність? (можна вибрати кілька варіантів)	Соціальні мережі – 30% Засоби масової інформації (ТБ, радіо, преса) – 27% Освітнє середовище (викладачі, програми) – 30% Культура та мистецтво (фільми, література, музика) –4% Досвід подорожей / міжкультурне спілкування – 9%
6.	Чи стикались ви з проявами нетолерантності в студентському середовищі? (виберіть одну відповідь)	Так, часто – 31% Так, іноді – 20% Дуже рідко – 27% Ніколи не стикався/лася – 21%
7.	Чи вважаєте ви, що студентське середовище є толерантним? (можете обрати одну відповідь)	Так, повністю толерантне –7% Переважно толерантне, з окремими винятками – 56% Частково толерантне, часто виникають проблеми – 10% Ні, зовсім не толерантне – 27%
8.	Чи вважаєте ви людей, з якими спілкуєтесь найчастіше, толерантними? (можете обрати одну відповідь)	Так, вони повністю толерантні – 13% Переважно так, але є окремі винятки – 60% Не завжди, іноді проявляють нетолерантність – 17% Ні, вважаю їх не толерантними – 10%
9.	Для підвищення рівня	Проведення тематичних тренінгів і

	толерантності в студентському середовищі доцільним є: (можете обрати декілька варіантів)	воркшопів – 16% Організація міжкультурних заходів (дні культур, обміни тощо) – 27% Включення теми толерантності до навчальних курсів – 14% Проведення інформаційних кампаній і соціальної реклами – 10% Запровадження кураторських програм із підтримки різних груп – 13% Посилення відповідальності за прояви дискримінації – 7% Створення відкритих дискусійних клубів – 13%

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО АКАДЕМІЧНУ ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Моя наукова робота була написана мною у моєму власному викладенні, за виключенням цитат з опублікованих та неопублікованих джерел, які чітко ідентифіковані в роботах і визнані як такі.

Я усвідомлюю, що використання матеріалів з інших робіт чи парафраз таких матеріалів без вказання авторства будуть розтлумачені як плагіат. Джерело кожного рисунку, схеми чи іншої ілюстрації відповідно ідентифікується, а також джерела матеріалів, опублікованих чи неопублікованих, які не є результатом моїх власних досліджень, експериментів чи спостережень.